

**Carles Gassulla d'Ursino (1674-1745) i el *Pensil celeste de flores*.
A propòsit d'un autor quasi desconegut¹**

Vicent Josep Escartí
Universitat de València
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

1. Carles Gassulla d'Ursino: d'autor prolífic a autor quasi desconegut

No són pocs els autors valencians dels segles XVI, XVII i XVIII que, després d'haver gaudit d'una relativa o gran fama durant la seua vida, passaren a l'oblit, pel desinterés dels qui els seguiren, o pels canvis estètics en les generacions següents. Un exemple que pot resultar paradigmàtic, i que ja s'ha destacat en altres llocs, és el de mossén Pere Jacint Morlà, clergue beneficiat de la parròquia de Sant Martí de València, que passà al més absolut anonim, malgrat que el 1700, quan Josep Rodríguez enllestia la seua *Biblioteca valentina*, aquest bibliògraf l'havia reconegut com

raro poeta en nuestro idioma y el mayor que hemos conocido en concepto y facilidad para assumtos jocosos, sin faltarle aquel don que llaman los humanistas numen para los serios y para los sacros, assí en dicho idioma como en el general de España (Rodríguez, 377).

En efecte, Morlà va ser un poeta famós en el seu temps i encara uns anys després de la seua mort. Altrament, no s'entendrien uns versos de Pere Joan Espí, publicats per Vicent Teixedor i Bellví, el 1659, a la seua *Repetida academia del Sol de Academias o de la Academia de Soles* –un cenacle de versarires locals:

A la musa de Morlà
invoque en aquest conflicte,
que si mereixch los seus dichos,
per home dichós me tinch.

Però aquella fama no li garantí la posteritat, atés que només després d'haver-se'n destacat aquests passatges i d'altres en diferents llocs (Ferrando 1994, 299-300; 2004, 162; Escartí 2004, 191; 2006, 34-35) i d'haver estat editada la seua obra en valencià per Antoni Ferrando (Morlà) –perquè ni la part castellana ni la catalana era coneguda ni citada pels nostres historiadors de la literatura–, finalment ha recuperat un cert espai en les més recents aportacions a la nostra historiografia literària (Rossich & Valsalobre 2006, 183-200; 2011, 102). Un cas ben semblant pot resultar el del poeta i dramaturg de Morella, Carles Gassulla d'Ursino (1674-1745), tot i que aquest, per determinades raons molt concretes, i només en part, ha subsistit en la memòria més popular.² Inexistent als

¹ Aquest treball s'inscriu en la matriu dels projectes competitius d'investigació "Constitució d'un Corpus per a la Gramàtica del Català Modern" (finançat per l'Institut d'Estudis Catalans [PT2012-S04-MARTINES]), "Gramàtica del Català Modern (1601-1834)" (finançat pel MINECO, Ref. FFI2012-37103), Digicotracam (Programa PROMETEO de la Generalitat Valenciana per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència [Ref.: PROMETEO-2009-042], "aquest és un projecte cofinançat pel FEDER de la UE"), "Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció" (finançat pel Vicerectorat de Tecnologia i Innovació Educativa de la UA [Ref. GITE-09009-UA]). Tots aquests projectes se situen en la matriu de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (ISIC/012/042). També, forma part de les línies de recerca del Grup d'Investigació "Licivalsor" de la Universitat de València (GIUV 2013/062).

² El nom de Gassulla d'Ursinos es vincula freqüentment a dues festivacions religioses on el nostre autor va desenvolupar un paper molt divers. Per un costat, hom li atribueix la redacció del text teatral que es representa en la festa de la "santantonada" –*santantonà*– de la localitat del Forcall (*Memòria*, 162-165).

manuals d'història de la literatura ni a les antologies de poesia de l'època, la seua obra no ha estat considerada, ni en català ni en castellà,³ i no se l'ha incorporat encara, en bona mesura perquè la producció erudita sobre ell és molt escassa.⁴ És per això que, amb el present treball, ens podem considerar pràcticament als inicis de la recuperació d'un poeta i dramaturg valencià de gran relleu, el coneixement del qual ajudarà a reconfigurar el nostre mapa d'autors que usaren literàriament la llengua en un segle tan complex i important com el XVIII als antics territoris catalanoparlants de la Corona d'Aragó que havien passat a formar part, administrativament i política, del regne de Castella, per les diferents disposicions dimanades del poder del rei Borbó vencedor de la Guerra de Successió, i que, així, havien perdut la seua pròpia llengua com a vehicle de l'administració civil.

Sobre Carles Gassulla d'Ursino sabem que va nàixer a Morella el 25 de maig de 1674,⁵ i era fill de Josep Gassulla "secretario de dicha villa por espacio de treinta y tres años, y que la gobernó muchas veces con los empleos de jurado en cap, de justicia mayor y de assessor" (Ximeno, II: 282). Sa mare va ser Antònia Martí d'Ursino, d'origen noble i vinculada a la casa dels Ursino –"si las genealogías presentadas para el título de nobleza de esta familia no padecen equivocación," com diu Segura Barreda (II: 168)–, cognom que finalment adoptarà aquell seu descendent, sense cap dubte interessat a augmentar la noblesa de la seua nissaga, obviant el *Martí* –que sembla que sí que va usar en la publicació del seu primer text teatral: *El amor peregrino*, de què parlarem més avall.

No s'ha confirmat del tot que son pare ocupàs les càtedres de dret a Osca i València, com indica Ferrer Lluç (1970, I: 50), malgrat que Manuel Dolz (103) admet aquesta informació, pressumiblement a la vista de documents d'arxiu –però sense indicar-ho al seu treball. Tanmateix, al manuscrit 2058 de la Biblioteca de Catalunya, de clara procedència valenciana,⁶ podem trobar la referència a "don Josep Gazulla de Ulldemolins, doctor en ambos derechos, jurado en cap de la villa de Morella" (f. 48) encapçalant unes composicions laudatòries en llatí (un breu fragment en prosa, uns

Per una altra part, pel fet d'haver estat el primer a publicar un relat de les festes del Sexenni de Morella (*Relación difusa...*), el seu nom també se'l pot trobar, sovint, vinculat a aquesta altra important manifestació folklòrica i etnològica valenciana (Rodríguez Quadros). Per altra banda, el fet que el pare de Carles fos part en la pròpia materialització del miracle de la Mare de Déu de la Vallivana, encara l'acredità més, per tal de desenvolupar, el nostre autor, una intesa activitat en relació a aquella devoció morellana, de la qual parlarem més avall.

³ La producció dramàtica en castellà impresa per Gassulla o coneguda, no ha corregut una sort millor. De fet, se l'ha tingut en compte recentment a l'estudi de Sarrió (2010, 49-50), però sense aportar res més que les dades ja provinents de bibliògrafs i repertoris antics.

⁴ De fet, ni tan sols és citat a Rossich & Valsalobre (2006; 2011), ni tampoc a Rossich (2011) o Ferrando (2012). Igualment, no apareix al volum *Escriptors valencians de l'Edat Moderna* (2004), del qual vàrem tenir cura nosaltres mateixos, atés que per manca de temps no vàrem considerar oportuna la iniciació de les gestions per desplaçar el manuscrit des de Morella a València, per tal d'exhibir-lo a l'exposició que, amb aquell mateix títol, va organitzar l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i de la qual vàrem ser comissari.

⁵ L'acta del bateig es troba reproduïda a la tesi de Ferrer Lluç (1970, I: 62), d'on la prenem, adaptant-la als criteris actuals de transcripció: "Carlos Arcís Thomàs Gazulla. A 25 de maig 1674 batejí yo, Juan Ripoll, prebere, a Carlos Arcís Thomàs Bonaventura Jusep Urbano, fill del doctor en drets Jusep Gazulla y de Antònia Martí de Ursino, cònyuges. Foren padrins Geroni Calça y de Alba, de la villa de Villol, reyno de Aragón, y Bonaventura Gazulla y de Capero, viuda." L'original es conserva a l'Arxiu Arxiprestal de Santa Maria la Major de Morella, *Llibre de batejos*, t. 3, f. 325 v.

⁶ El manuscrit és pràcticament tot en castellà. Tanmateix, en la secció que destina al que podríem denominar remeis per a la salut –medicinals o senzillament devocionals–, s'hi poden trobar quatre entrades en la nostra llengua i amb particularitats que la situen a València i, fins i tot, amb alguna mostra d'apitxaments gràfics.

versos, un *Achrostycon* i un *Anagrama*) i, a més, una declaració més important, com ara mostrarem, atés que segurament ens situa davant un recull miscel·lani –datat a finals del XVII i primer terç del XVIII i que és possible que formàs part de la biblioteca dels Gassulla– que conté probablement obra autògrafa del mateix Carles o del seu germà i hereu, de qui parlarem després, ja que, en un altre lloc, podem llegir: “Fue mi padre y señor don Joseph Gazulla, cathedrático de leyes en Huesca, y en la Universidad de Valencia leyó cátedra de griego y hebreo” (f. 49), tal com ja va destacar Duran (338).

En, en qualsevol cas, pel fet de ser el pare de Carles doctor en drets –com s’especifica a l’acta del bateig del fill– i pel fet d’haver estat regidor de la vila de Morella amb diferents càrrecs –a més d’una certa tradició familiar, atés que l’avi va ser ja notari, a Morella–,⁷ ens ha de fer pensar en una educació determinada de Carles des de ben menut, la qual cosa explicaria que arribàs a ser “doctor en leyes” (Ximeno, II: 282), per la Universitat de València, amb estudis en filosofia i dret civil (Segura Barreda, II: 168; Ferrer Lluch 1970, I, 50). Ximeno ens assenyala que, seguint la trajectòria del pare, “también fue justicia mayor y lugarteniente general de todo su distrito –de Morella–” i afegeix que

en el tiempo de la la guerra tuvo el ejercicio y patente de capitán de las milicias del reyno por el señor rey don Felipe V, a quien sirvió baxo el comando de don Ximén Pérez Zapata de Calatayud, conde del Real y de Sinarcas, comendador mayor en la orden de Nuestra Señora de Montesa y coronel de cavallería. En atención a sus méritos y servicios obtuvo don Carlos la gracia y merced de su magestad de regidor perpetuo de la misma villa (Ximeno, II: 282)

De fet, Ximeno el fa “justicia mayor” tot seguint la tradició valenciana d’abans de la desfeta d’Almansa, però, com encertadament assenyala Manuel Dolz (103), en realitat, Carles va ser nomenat “regidor perpetu” per les noves autoritats borbòniques. Una trajectòria com aquella ja el degué individualitzar bastant a la seua vila natalícia i, segurament, en determinats cercles de poder, al país. Per altra banda, sembla que durant alguna estada a València –potser en el temps d’estudiant–, ja va elaborar algunes composicions poètiques vinculades a la parròquia de Sant Martí, a la capital del regne, on precisament havien estat beneficiats dos destacats literats: el memorialista Pere Joan Porcar (1560-1629)⁸ i el poeta Pere Jacint Morlà (1600-1656),⁹ l’obra del qual és possible que arribàs a influir en les manifestacions literàries de Gassulla –especialment pel que fa a les peces dialogades. D’aquella primera època seria, sens dubte, la comèdia “que escribió siendo estudiante, *El amor más peregrino*, que fue recibida con aplausos y

⁷ Sobre la genealogia dels Gassulla, conté informació ben interessant el treball de Dolz (130-131) i és gràcies a aquest que podem establir com, després d’un Pere Gassulla i un Agustí Gassulla (del segle XVI), el fill d’aquest darrer, Francesc Gassulla, notari, que es farà sacerdot en morir la seua esposa, tindrà al seu torn un fill, Josep, que serà el pare del nostre autor. Josep Gassulla emparentarà per matrimoni amb els Dalp –en casar-se amb Teresa–, de la noblesa local; i, com, veurem més avall, sembla que va ser nomenat noble per Carles III d’Àustria. Fruit del primer matrimoni naixerà Francesc Gassulla i Dalp, que serà eclesiàstic a Morella i morirà el 1727, deixant en herència al seu germanastre, el nostre Carles Gassulla, la casa que anteriorment va ser dels Ram i que encara s’hi conserva actualment, transformada en hotel. Carles tingué, a més, dos germans: l’eclesiàstic i també lletraferit Pasqual, i Lluïsa, que restà fadrina. Per altra banda, cal assenyalar que l’escriptor es casarà amb Maria Roio, de Xiva de Morella –on faran estades sovint i on encara es conserva la casa familiar– i tindran, almenys, tres fills: Josep, que es casarà amb la tortosina Engràcia Pinyana i morirà jove (el 1755), deixant l’herència a la seua única filla, Maria Teresa, la qual es casarà amb Joan Baptista Sunyer, els fills dels quals ja seran els descendents legítims del cognom Gassulla.

⁸ Sobre Pere Joan Porcar i la seua obra cal consultar el treball de Josep Lozano (Porcar).

⁹ Sobre Pere Jacint Porcar cal consultar els treballs de Ferrando (1994, 2004) i el seu pròleg a Morlà. També, Mahiques.

se imprimió en Valencia en 1698” –segons informa Segura Barreda (II: 168).¹⁰ Un text que, segons Dolz (114), es va representar en la celebració del primer sexenni, a Morella el 1696.

Durant el temps de la Guerra de Successió, Morella no va jugar un paper marginal. Ans al contrari, aquella vila del Maestrat es va mantenir fidel a Carles III fins i tot durant bastants anys després de la conquesta de València per part de les tropes de Felip d'Anjou, com posa de relleu la *Relación que en forma de manifiesto se haze por parte de (...) Morella, desde el año 1705 hasta el de 1711, de los servicios, trabajos y sucessos de la presente guerra (...) en que señaladamente han manifestado su amor a (...) Phelipe Quinto (...)*, impresa a Saragossa, el 1711.¹¹ Un paper excusatori de cara al Borbó, que segurament es va gestar per tal de no suscitar la seua ira. Segons hem vist, Ximeno destacà la fidelitat a l'Anjou per part del nostre poeta, i aquelles informacions proborbòniques són ampliades i tot, amb exemples de l'activitat militar de Gassulla, per Segura Barreda (II: 169-170; III: 315, 320, 327). També les han acceptat altres autors, com Dolz (130). Ara bé: Narcís Feliu de la Peña, quan el 1709 publicava els seus *Anales de Cataluña*, (III: 631) el situava entre els “valencianos que dexaron el reyno de Valencia para seguir al rey Carlos III.” Però, a més, ens consta que l'any 1711, el nostre “doctor Carlos Gasulla” –en companyia d'un altre “Antonio Gasulla,” probablement cosí seu– apareixia en un ban que contenia una llarga relació de valencians de la ciutat i del regne sencer, els quals eren declarats perseguits per les autoritats borbòniques i a qui se'ls embargaven les seues possessions (Escartí 2007: 393). Per altra banda, a l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella, ente els papers de la família, es conserva el mateix ban, en versió impresa, i Dolz (109) assenyala que “reclama a diferents persones dintingides i *de acreditados caudales y haciendas* –citant literalment el ban–, entre ells a Carles Gazulla d'Ursino, com a dissidents que no estan pagant els impostos a Hisenda.” Al mateix lloc, aquest autor remata la informació dient “suposo que el motiu que Carles Gazulla devia al·legar per no pagar era la seua suposada condició de noble.” Anys abans, Ferrer (1970, I: 60-61), en comentar el mateix document assenyala que les relacions amb la hisenda, per part de Gassulla, són “bastante defectuosas,” sense advertir cap dels dos investigadors com al ban s'indica clarament que, aquelles persones perseguïdes, ho són precisament perquè es mantenen “obstinados en su infidelidad” i “han cometido el delito de tráfuga, passándose a países ocupados de los enemigos” (Escartí 2007: 393). A tot cas, tenim, per tant, informacions que podrien semblar contradictòries, si és que es refereixen a la mateixax persona, com es dedueix clarament. Per tant, és molt possible que en un determinat moment Carles Gassulla, que hauria estat al nostre parer partidari claríssim de l'Àustria –com vorem ara mateix–, s'incorporàs als exèrcits borbònics comandats pel comte del Real i aconseguís –si li va caldre– el perdó reial i, més tard, ja el 1712 –quan, segons Segura Barreda (II: 170; III: 381) va retornar a Morella victoriós–, obtindria els càrrecs que hem citat i que reporten els seus biògrafs més immediats.

La nostra hipòtesi es confirma més encara si ens fixem com, precisament, en una de les seues obres conservades al *Pensil celeste*, el *Villancico a María Santíssima del*

¹⁰ Es conserva un exemplar a la BNM, T-20205, del qual s'indica que l'impressor va ser Josep Garcia, però no hi apareix cap data referida a la seua estampació (Aguilar, IV: 186). Per altra banda, segons Serrano Morales (184), la primera obra que va conèixer aquest erudit amb peu d'impresca d'un dels dos Josep Garcia –segurament pare i fill– que estamparen a València per aquells anys, és del 1703. La diferència en la cronologia entre el que aporta Segura Barreda i el que deduïm de Serrano Morales, no ens permet ser massa taxatiu a l'hora de determinar, de moment, la data exacta de la publicació d'aquell text, a la vista de les dades que posseïm.

¹¹ Es conserva un exemplar a la Biblioteca Valenciana, Carreres, XVIII/1597.

Rosario (núm. 96),¹² hi ha claríssimes al·lusions a la casa d'Àustria i a “Carlos Terzero,” i la seua pertinença al bàndol antiborbòbic queda ben palesa en aquest escrit, malgrat que Ferrer Lluch (1970, III: 1433) no ho entenga així i arribe a comentar – inexplicablement –, en una nota: “alusión a Carlos III, rey en 1759, fecha en que el manuscrito ya estaba concluido. Por lo tanto esta referencia se trata de su nacimiento y de buenos votos para que reine felizmente.” Evidentment, en són massa, les clares lloances als Àustries en aquest poema: “austriaca cassa”; “Lepanto”; “austriaco astro”; “quiere María / dar a la cassa de Austria / triunfos y dichas”; “reynando edades eternas / en España nuestro Carlos, / para que sus vassallos, / felizes digan: / ¡Viva Carlos Terzero! ¡Mil años viva!” I, encara, acaba la composició amb uns versos evidentíssims que demanen la victòria sobre el Borbó –el *lirio* del villancet de Gassulla:

La defensa de la fe
se fianza en nuestro Carlos,
por lo que en vos, gran Señora,
tiene aquél seguro el amparo.

Nadie dude que el Austria
fiel se apellida
cassa del Sacramento,
que la eterniza.

Haga del lirio pavessas
el sor ardiente de Carlos,
y al ídolo de ambición
postre su valor innato.

Bien a Carlos asisten,
a letra vista,
piadosos los cielos,
porque rey viva,
fiel se apellida.

Però malgrat aquesta abrandada defensa de la casa d'Àustria, el pas del nostre autor al bàndol borbònic no degué comportar-li cap problema, atés que va obtenir privilegis i prerrogatives, com ja hem esmentat més amunt.

A la fi, el que posen de relleu aquestes dades fragmentàries, és com la trajectòria política i vital de Carles Gassulla d'Ursino encarà necessita precisar-se més, tot i els meritoris esforços que ens han precedit. Entre altres qüestions, convindria escatir correctament les paraules que el mateix Gassulla, en una carta ja coneguda i editada en part per Ferrer (1970 I: 55-61), i transcrita novament i editada per Dolz (109-111), deixen ben clara la seua vinculació amb Carles III, emperador ja en el moment de la redacció de la carta. En aquest sentit, cal assenyar que el fragment a què ens referim va ser obviat per Ferrer, mentre que Dolz (110) resol la qüestió dient que “demana valiment al seu amic davant del Fiscal del Suprem d'Aragó perquè l'ajude a aconseguir el títol de noblesa pel qual fa anys que malda.” De fet, la lletra, datada a Xiva de

¹² Aquesta numeració farà referència, a partir d'ara, a l'ordre de l'inventari del manuscrit que efectuem en aquest treball, en el següent apartat.

Morella el 24 d'octubre de 1733,¹³ s'adreça a Josep Antolí i Palau, personatge que, pel que sembla, es trobava situat a la cort de Madrid i tenia alguna mena d'accés a les altes instàncies de la monarquia. Així, la primera qüestió que planteja Gassulla és

la noticia que tuve de un real decreto en que se ratifican las gracias y mercedes hechas por el señor emperador, assí de títulos como de noblezas. Supuesta en efecto esta verdad, que espero apoyada de vuestra merced, se me ofrezca suplicarle el favor de indagar si la merced de noble, que el emperador hizo a mi padre, quedará justificada con una firma de don Christóval Mercader, abogado fiscal del Consejo de Aragón. Pues en la concessión de armas dize el dicho fiscal, de su puño, los accessorios periodos: “No ay inconveniente en la concessión y usso de estas armas, por la merced de noble con voto en cortes, hecha por su magestad al doctor en leyes Joseph Gazulla de Ulldemolins. Barzelona, etc. Don Christóval Mercader, por el Assessor Fiscal.” Y acá tendré testiguos de que se hizo esta gracia. Pregunto si con esta firma será bastante justificación, pues allá, por falta de medios no se nos davan otros despachos. Y así, vuestra merced dirá el medio se deva tomar para el logro y coste de secretario, pues discurro que media annata, o no avrá, o ha de ser módica.

Amb què, evidentment, tal com es pot veure, tant ell com son pare varen estar al servei del ja en aquell moment emperador Carles VI, possiblement mentre era a Barcelona, és a dir, mentre va ser rei d'Espanya. Durant aquell temps, els Gassulla haurien militat al bàndol austriacista i haurien rebut “la concessión de armas” –és a dir, l'elevació a la categoria de nobles–, i és per això que el nostre Gassulla pretén ara veure confirmada per part de les autoritats borbòniques aquell privilegi del títol de noblesa que el seu progenitor havia aconseguit del rei Àustria.

Per una altra part, encara caldria no oblidar com Gassulla es queixa, en la mateixa carta, al cortesà Antolí –el qual també té “sus haveres, como yo” a Xiva de Morella–, i diu que els “pobres vezinos que se ven sumamente afligidos, por ser muchos los créditos anuales que deven pagar,” atès que,

por las leyes de Castilla esten inhibidos; no tienen por donde pagar, ni el governador de Morella se atreve a consentir prosigan la derrama como antes, diziendo que acudan al Real Consejo, par alivio del lugar, pues agora no ay para pagar un desdichado correo que venga con alguna orden. Y assí, atendidas las circunstancias de ser una aldea mísera y corta, estimarán todos el que vuestra merced tome el cansancio de tantear cuánto podrá costar la licencia, pues si fuere módica, se animarían algunos particulares a contribuir de propios, para consuelo de estos pobrecitos.

Però a banda d'aquelles qüestions de l'activitat militar i de govern municipal com a representant de l'oligarquia local, de Carles Gassulla posseïm dades de la seua economia familiar, gràcies al fet que ell mateix va redactar un inventari dels seus béns.¹⁴ Tanmateix, si ara presenta interès per a la història de la nostra cultura, és perquè Carles Gassulla d'Ursino va dedicar bastants esforços a l'elaboració d'una vasta obra literària – en castellà, majoritàriament, però també en català, i, encara, amb versos en francès,

¹³ Tenint en compte les errades i distraccions detectades en les edicions anteriors, preferim donar la nostra pròpia transcripció, a partir del facsímil inclòs a l'obra de Ferrer (1970, I: 57-58).

¹⁴ El text, conservat entre la documentació familiar dels Gassulla, el va transcriure i editar, en nota, Dolz (104-105) i indica que Gassulla tenia propietats i censos a Cinctorres, El Forcall, Xiva de Morella, Vallibona, Peníscola, Onda, Betxí i la pròpia Morella. Sobre la propietat del molí Matalí, del Forcall, a més, es pot consultar Eixarc (131-133).

portugués, llatí i italià—,¹⁵ part de la qual va arribar a les premses i, la resta, quedà manuscrita, havent pervingut fins a nosaltres només de forma parcial.

Pel que fa a la seua producció literària, i seguint les dades del seu contemporani, Ximeno (II: 282), el qual indica que “el catálogo que me han embiado de sus obras es como sigue,” podem assenyalar: la comèdia *El amor peregrino* —que ja hem comentat més amunt— (València, s. a.), la *Relación difusa, recopilada con varios metros, de las fiestas sexcenales que la ilustre villa de Morella y sus individuos dedican a su gran patrona, María Santísima de Vallivana, en el sexenio de 1738* (València, Josep Esteban Dolz, 1739),¹⁶ que es troba clarament emparentada amb la devoció de Gassulla per aquella advocació mariana, atés que també va deixar manuscrits, segons Ximeno (II: 282), “un tomo en 4º, en prosa y diversidad de versos, de las *Fiestas que dicha villa consagró a su patrona, María Santísima de Vallivana, en el sexenio del año 1702, con muchas noticias del hallazgo de dicha santa imagen*”;¹⁷ al costat d’un altre “tomo en 4º, de varias *Poesías en las fiestas que la villa consagró a la misma Virgen en el sexenio del año 1744*” i dos escrits més, de caràcter polemista: el “*Manifiesto en prosa sobre el voto de festejar la villa a la Virgen de Vallivana, en 4º*” i un altre, que segurament volgué imprimir, i que portava per títol “*Eco satisfactorio en descargo de una apología impresa en Zaragoza, en que intenta Sebastián Velilla denigrar una historia anónima y ceñida de María Santísima de Vallivana, en el territorio de la ilustre villa de Morella, en 4º*”.¹⁸ Per un altre costat, ens informa Ximeno (II: 282) que van ser impresos *Nueve villancicos al señor san Joaquín, con unos gozos esdrújulos* (València, Antonio Bordassar, 1740)¹⁹ —que caldria confrontar amb els villancets a la mateixa devoció i que ens han pervingut al *Pensil celeste*. A més, deixà manuscrites les següents obres, que “paravan en poder de mossén Pasqual Gazulla de Ursino, sacerdote” —segurament l’informador de Ximeno—, juntament amb “otros muchos papeles sueltos, en prosa y versos” (Ximeno II: 283): *Encomios y alabanzas sonoras de la música* (un volum, en prosa i en 4rt), *Linterna política, histórica y moral, alumbrada por Catón, con la luz de sus exámetros* —de la qual afirma l’informador de Ximeno (II: 283) que “es obra en prosa dividida en dos tomos, en 4ª,” que potser té a veure amb els treballs per als quals demanava empar al seu amic Antolí i Palau—,²⁰ un *Discurso sobre el uso de las*

¹⁵ Per exemple, hi ha aquesta barreja de llengües a les peces [IX], [XVIII] i [XXI] de la nostra edició.

¹⁶ Hi ha edició facsímil, amb un pròleg annex d’Evangalina Rodríguez Quadros (Morella, 1993).

¹⁷ Degué estar, mols anys després, i durant un temps indeterminat, en mans de Segura Barreda (I: 423). Després, segons Ferrer (1970, I: 19-21), es trobava a l’Arxiu de l’Arxiprestal de Morella, d’on hauria desaparegut el 1936. Segons aquest autor, a la *Revista del Sindicato Agrícola de Morella* (any V, núm. 52, 14-15), a la secció de “Noticias” es va donar una ressenya de la troballa d’aquell manuscrit que portava per títol complet: *Jubilosos festejos, aplausos, métricas alternativas cadencias, gratuitos devotos obsequios que la coronada leatad de la illustre villa de Morella consagra en el sexenio de MDCCII a su sagrada mecenaz, María Santísima, con el cognomento de Vallivana, compuestos y dedicados a esta señora soberana por su esclavo y devoto don Carlos Gazulla de Ursino, hijo de esta villa*. Segons indica Dolz (114), en aquelles festes Gassulla hauria estrenat una altra comèdia: *La mejor perla del bosque*.

¹⁸ Segura Barreda (I: 425) afirma: “tenemos el opúsculo original de esta defensa.” Sobre aquella obra i sobre les qüestions referides a la polèmica sobre l’antiguitat de la imatge de la Mare de Déu de la Vallivana, vegeu Dolz (114-116).

¹⁹ Aguilar (IV: 186) indica que no els ha localitzats. Tampoc nosaltres, en les cerques que hem fet en les principals biblioteques on hem tingut accés i en les principals bases de dades hem tingut més sort.

²⁰ A la carta ja esmentada més amunt, es pot llegir: “El otro asunto se reduce a que me hallo con una traducción de unos exámetros latinos de Catón Censorio, traducidos en una redondilla castellana, y otra de addición que alude a lo mesmo, ilustrado con aplicación en prosa, con textos de Escritura, autoridades de santos padres, historias y humanidades, que de letra caladica hago quatro hojas, en quarto, en prosa. Tiene quatro partes, que todo importará unas 540 hojas, según que estoy en el penúltimo capítulo, con muchas moralidades. Y aviéndolo enseñado a algunos predicadores y literatos, me acriminan el tiempo que retardo dar al público; pero, siendo costoso, se me ha ocurrido si en essa corte avrá algún señor que

modas –de la qual no se'ns diu res més–, i *Cinco ensayos*, dels quals reporta Ximeno (II: 283) que presenten “la primorosa circumstancia de faltar una de las cinco letras vocales en cada uno de ellos,” una mostra de virtuosisme i dels corrents estètics del rococó que anaven imposant-se (Rossich/Valsalobre 2011: 136-138). Pel que fa a l'activitat teatral de Gassulla, Ximeno ens diu que hi havia un tom “que contiene cinco comedias, cuyos títulos son: I. *El galán sin competencia*, II. *Querer olvidar amando*, III. *Viuda, casada y doncella*, IV. *Infortunios del querer*, V. *La mejor perla del bosque* (esta tiene *Loa*).” A aquesta darrera, ja ens hem referit més amunt. En conjunt, però, podem afirmar que seguien les modes calderonianes, com a assenyalat Sarrió. Finalment, Ximeno també ens indica (II: 282-283) que hi havia *Diez y nueve tomos en 4º de poesías sagradas y profanas y un gran número de loas*.” Però, tot seguit apareix una dada que creiem que no ha estat comentada per ningú abans. Ximeno escriu: “No para aquí.” Vol dir que no “paran” a Morella aquells dinou volums? ¿O Ximeno va transcriure bé i va ser l'impressor qui es va equivocar i el que no *para* en mans de l'informador de Ximeno és el volum –un de sol, i, per tant, en concordança amb el verb– que segueix en la relació del bibliògraf: “Un tomo en 4º que contiene cinco comedias...”? Segurament, ens cal inclinar-nos per aquesta segona possibilitat. Però, en qualsevol cas, això ja indicaria una certa dispersió de l'obra de Gassulla, just al poc de la mort d'aquell. Encara, d'aquells volums manuscrits –que vindrien a configurar pràcticament l'obra completa de l'autor– ens diu Segura Barreda (II: 170-171) que van ser copiats

con sumo cuidado y con letras y adornos por su hermano D. Pascual Gazulla y pudieron conservarse hasta 1840; pero abandonada la casa de Suñer, los libros se arrojaron a la calle y se perdieron. Nosotros hemos podido recoger algunos tomos manuscritos.

Molt probablement, entre els volums recollits per Segura Barreda –fets malbé pels enfrontaments de les guerres carlines– hi havia de copiats per Carles i, potser, també per Pasqual, al qual també li coneixem certes vel·leïtats literàries.²¹ Però, a tot cas, entre ells devia figurar el que ara ens ocupa. Alguns dels altres que se salvaren llavors, pel que sembla, després degueren perdre's durant la guerra del 1936-39 (Ferrer 1970, I: 19-21).²²

2. El manuscrit del *Pensil celeste de flores*

De l'obra de Carles Gassulla d'Ursino sembla que –més enllà dels textos impresos i els títols referenciats per bibliògrafs ja esmentats–, ara com ara, només coneixem el manuscrit conservat a l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella i que porta per títol *Pensil celeste de flores*. Actualment aquest volum no presenta cap signatura topogràfica a l'esmentat arxiu i només consta el seu ingrés –o reingrés– a la institució eclesiàstica

quiera costearlo, al que dedicaría la obra en dos tomos, o tal vez en fôleo, en un tomo. Y assí estimaré la aplicación de vuestra merced, como también el coste de su licencia real, pues discurre han de tener aceptación, aunque yo no me hallo con posibilidad para tal empresa, si no es que vuestra merced encuentre camino, que por acá no le ay.”

²¹ Sabem que Pasqual Gassulla d'Ursino va publicar una *Exortación y aviso caritativo para aquellos sacerdotes que se apresuran, y atropellan en la Celebración de la Misa* (València, Jeroni Conejos, 1745).

²² Mossén Manuel Milian afirma, al seu treball “Historia de los sexenios,” publicat a Hernandez et al., que “Desapareció en 1936, del que conservamos notas extraídas del mismo. Este manuscrito se conservaba en el Archivo Parroquial de Benicarló. Fue prestado en 1933 para su lectura al capellán del Santuario de Vallivana don Francisco Masiá Beltrán. En los acontecimientos de 1936 pereció en la hoguera como el resto de la biblioteca del referido cultísimo sacerdote.” El text és accessible ara, on line, a http://www.morella.net/uploads/gabinete/archivos/02082006_141704__folklore de los sexenios.pdf

perquè apareix referenciat en una acta de devolució de llibres, pergamins i protocols notarials que els hereus de l'arxiver mossén Manuel Milian Boix (1908-1989) van tornar a l'arxiu, després de la mort d'aquest.²³ De fet, el 1970,²⁴ Manuel Ferrer Lluch, en començar la redacció de la seua tesi doctoral, dirigida per José Manuel Blecua –i presentada a la Universitat de Barcelona– declarava que “el manuscrito me fue prestado por el director del Archivo Histórico Eclesiástico de Morella” (Ferrer 1970, I: 13). Segurament pels anys 80 mossén Milian degué passar-li una sèrie de fotocòpies de la part en català a Joan Fuster, en resposta a un comentari un tant incisiu que l'intel·lectual de Sueca havia fet contra Gassulla.²⁵ No ens consta, però, que Fuster aprofitàs aquell material enlloc i, al remat, posteriorment, a través d'Antoni Ferrando –a qui les donà Fuster i a qui agraesc la deferència–, aplegaren a les meues mans, fa ja uns quants anys.

El manuscrit de Gassulla d'Ursino, val a dir, però, que no ha estat massa conegut ni utilitzat. Modernament, si exeptuem la ja esmentada tesi –i la publicació del seu resum (Ferrer 1976a)²⁶–, només els textos nadalencs en català han estat editats en una publicació comarcal (Dolz), i en dóna referències Enric Querol (2006a, 325-326). Per altra banda sabem que anteriorment, degué trobar-se exposat, el 1928, a la *Iª Exposición morellana de arte*, on sabem que es va mostrar “*La conquista de Morella*, drama original de D. Carlos Gasulla de Orsino en 1721,” que pertanyia a l'Arxiu Eclesiàstic de Morella, juntament amb altres “Manuscritos de D. Carlos Gasulla de Orsinos,” que pertanyien també a la mateixa institució (*Iª Exposición* 35).

Pel que fa a la descripció del volum, tal com diu Ferrer Lluch,

está encuadernado con tapas modernas, para preservarlo del tiempo. Mide 210 x 155 mm. y está paginado desde el 1 al 762, precediéndole seis páginas sin numerar, que forman: 1) la *Dedicatoria* “a los bienaventurados de quienes se hace mención en este libro”; 2) Al *Lector*, donde le prepara y da el nombre del manuscrito: *Pensil celeste de flores*; y 3) El *Índice* que, además de mostrarse incompleto, ofrece una paginación irregular e invertida en algunas ocasiones (Ferrer 1970, I: 15)

Cal assenyalar, per altra banda, que al manuscrit, a més de la tinta negra, es van usar les tintes verda i roja –en títols, caplletres i només dels personatges en les peces teatrals–, cosa que indicaria, clarament, la voluntat de dotar el volum d'una certa aparença *rica* per part de l'autor que, sense dubte, el degué considerar la versió definitiva dels seus treballs aplegats allà. És per això que, malgrat que es tractar d'una còpia d'autor –com ja indicà Ferrer mitjançant la comparació de la lletra del manuscrit i de la carta autògrafa de Carles i d'altres documents (1970, I: 17-21)–, no hi trobem errades o

²³ Agraesc aquesta informació a José Antonio Aguilar Sorribes, encarregat actualment de l'Arxiu Eclesiàstic de l'Arxiprestal de Morella.

²⁴ La còpia dipositada a la Universitat de Barcelona, que nosaltres hem consultat, no presenta cap datació. De fet, aquesta tesi doctoral no és datada en cap catàleg on se la inventaria. Tanmateix, Ferrer Lluch ens la ubica el 1970, en un article seu del 1976, i és per això que donem aquest any com vàlid (Ferrer 1976b, 158, nota 10).

²⁵ Fuster (87) diu de Gassulla que “a part d'haver infligit als seus paisans un modest heroisme proborbònic, els forçà a suportar unes quantes fabulacions escèniques. No sabem de cert que les peces redactades per aquest individu fossin representades a Morella. Però, si no van ser represnetades a Morella, ¿on haurien tingut un mínim de complaença, entre un mínim de públic? De Gazulla, en sabem algun cosa gràcies a la minuciosa atenció d'un bibliògraf. Els Gazulles ignots –i sempre en castellà–, podríem calcular-los en una, en dues dotzenes...” Aquesta opinió de Fuster, fonamentada òbviament en el que recull Ximeno, ja va ser assenyalada i qüestionada per Dolz (129).

²⁶ Possiblement aquest mateix resum havia estat publicat abans, per Ferrer (1975), a la *Revista Vallivana*, segons assenyala Dolz (111). No hem tingut accés, però, a aquesta publicació local.

esmenes del text. Anteriorment, però, el volum havia estat atribuït en la seua confecció al germà de Carles, Pasqual, per part de Segura Barreda (II: 170-171), com ja hem vist més amunt.

Pel que fa al contingut del manuscrit, hi podem trobar 210 composicions, de les quals oferim tot seguit la llista dels títols –sovint idèntics– i el primer vers, per tal de fer-les més fàcils d’identificar. Si apareix la data de composició o de representació, i el lloc on es va fer aquesta –o s’infereix del contingut del text– l’oferim, regularitzada, a la fi. Els textos que publiquem nosaltres en aquest treball porten, al final, el seu número d’ordre en la present edició, en romans i en negreta.

I. *A los bienaventurados de quienes se haze mención en este libro.* [Apèndix I]

II. *Al lector.* [Apèndix II]

III. *Índice de los contenidos de este libro: Loas para comedias; loas en forma de danzas para 8 mancebos; loas en forma de danzas para gitanillas donzellas; villancicos a los velos de monjas; letras sueltas; diálogos serios y seriojocosos para la Nochebuena de Navidad, en castellano y valenciano. Fin.*

1. pp. 1-16: *Loa al Santísimo Sacramento. Inc: “Música. 1. La máquina de los orbes.”* 1712, maig, 26.
2. pp. 17-26: *Loa segunda al Santísimo Sacramento. Inc: “(Sale Deseo) Deseo: ¡Jesús, qué loa tan seca!”* 1712, maig, 27.
3. pp. 27-32. *Loa tercera al Santísimo Sacramento. Inc: “Música. Con refulgentes armónicas fiorbas.”*
4. pp. 33-38. *Loa quarta al Santísimo Sacramento. Inc: “Música. De exe a exe y zona a zona.”*
5. pp. 39-44. *Loa quinta al Santísimo Sacramento. Inc: “Oy al león coronado.”*
6. pp. 45-56. *Loa al natal del Señor. Inc: “Música. Poder y saber unidos.”* 1719.
7. pp. 57-72. *Loa a María Santísima de Vallivana en el día de su nacimiento. Inc: “Música. La juventud florece.”* Morella, 1711, setembre, 10.
8. pp. 73-78. *Loa segunda a María Santísima de Vallivana en el día de su nacimiento, fiesta de las damas de Morella. Inc: “Música. De los pensiles de Chipre.”* Morella, 1712, setembre, 10.
9. pp. 79-88. *Loa tercera a María Santísima de Vallivana. Inc: “Música. Oy, a la de Vallivana.”* Morella, 1712, setembre, 9.
10. pp. 89-94. *Loa quarta a María Santísima de Vallivana. Inc: “Música. A celebrar oy los años.”*
11. pp. 94-100. *Loa a la Virgen Santísima de la Correa, religión del gran padre san Agustín. Inc: “(La Religión sentada en su silla y delante un bufete. Pendiente de él algunas correas y arrimada una escala a la izquierda del vestuario) Música. La correa de agustino.”* Morella, 1718.
12. pp. 101-110. *Loa a san Antonio de Padua. Inc: “Música. Aplaudida, sonora, suave violencia.”* Morella, 1711, juny, 30.
13. pp. 111-116. *Loa segunda a san Antonio de Padua. Inc: “Música. Del lusitano prodigio.”* Morella.
14. pp. 117-124. *Loa al doctor de la iglesia, san Agustín. Inc: “Música. Aunque el sol rayos fulmina.”* Morella, 1711, agost, 30.
15. pp. 125-126. *Loa al abuelo de Jesús, el glorioso san Joaquín. Inc: “Música. Venid al florido hibleo.”* Cinc Torres.
16. pp. 127-130. *Loa a san Antonio Abad. Inc: “(Sale la ignorancia tras la satisfacción) Ignorancia: Atended, oyd qué os digo.”* Xiva de Morella, 1718, gener, 17.

17. pp. 131-136. *Loa al invicto mártir san Christóval*. Inc: “Música: Oy a Christóval eloquien.” Morella.
18. pp. 137-144. *Loa al apóstol valenciano san Vicente Ferrer*. Inc. “Música. Oy al imperio de Flora.” Traïguera.
19. pp. 145-154. *Loa en eloquios de la illustre villa de Morella*. Inc. “Música. Los morellanos aplausos.” Morella.
20. pp. 155-160. *Loa festejo de danze a María Santíssima de Vallivana*. Inc: “Primero: Al assombro de los valles.” Sant Mateu, 1720.
21. pp. 161-170. *Loa a la Virgen Santíssima de la Balma*. Inc: “Cassero: Oygan! Qué cavallería.” Ermita de la Balma, 1718, setembre, 8.
22. pp. 171-178. *Loa a la Virgen Santíssima del Avellá*. Inc: “Música. Del mar de la gracia nace.” Ermita de l’Avellà, 1718, setembre, 8.
23. pp. 179-186. *Loa a María Santíssima del Rosario*. Inc: “Música. Para dezir los misterios.” Vistabella del Maestrat, 1711, octubre.
24. pp. 187-196. *Loa a la Rosa de Mayo*. Inc. “Música. Espira Thetis bostezos.” Vall Jonquera, 1702.
25. pp. 197-200. *Loa al santíssimo nombre de María*. Inc. “Música. La devoción introduze.” Morella, 1712, setembre, 11.
26. pp. 201-204. *Loa festejo y danze de negretes a la Virgen de la Balma*. Inc: “Guía: Oyga el prudente, discreto.”
27. pp. 205-208. *Loa festejo de negretes en dioma valenciano al que lo es de nación, san Vicente Ferrer*. Inc: “Guía: Auditori molt lluit.” El Forcall, 1719. [II]²⁷
28. pp. 209-212. *Loa primera. Festejo de negretes al señor san Antonio Abad*. Inc: “Guía: ¡Hagan lugar! Fuera, fuera,” La Todolella, gener, 17.
29. pp. 213-216. *Loa segunda. Festejo de negretes al señor san Antonio*. Inc: “Guía: ¡Silencio! Más no lo pido,” La Todolella.
30. pp. 217-218. *Loa tercera. Festejo de negretes al señor san Antonio Abad*. Inc: “Negro 1º: ¡Hagan lugar! Fuera, fuera,” La Mata.
31. pp. 219-222. *Loa festejo de negretes a la degollación de san Juan Baptista*. Inc: “Guía: Señores, yo soy un moro.” Villores.
32. pp. 223-225. *Loa festejo de negretes al señor san Felipe Neri y almas del purgatorio*. Inc: “Guía: Al egregio florentino.”
33. pp. 227-230. *Loa festejo de negretes a la santa virgen Lucía*. Inc: “Christiano 1º: ¿Qué es esto, señores? Oygan.” Morella.
34. pp. 231-236. *Loa festejo de negretes al señor san Jacinto*. Inc: “Guía: Oygan, señores, que empiezo.” Xiva de Morella
35. pp. 237-240. *Loa festejo de gitanillas al Santíssimo Sacramento*. Inc: “Guía: Oyga el luzido congresso.” Olocau.
36. pp. 241-244. *Loa festejo de gitanillas a san Alberto*. Inc: “Guía: Luzido egregio concurso.” El Forcall.
37. pp. 245-250. *Loa festejo de gitanillas a la Virgen de la Balma*. Inc: “Gitano: ¿Qué rumbo y sacro destino?”
38. pp. 251-256. *Loa festejo de gitanillas a los santos mártires Vito, Modesto y Crescencia*. Inc: “Guía: Oy al eco de mi voz.” Cinc Torres.
39. pp. 257-260. *Loa en forma de danze a san Jacinto*. Inc: “Primero: Illustres hijos de Chiva.” Xiva de Morella.

²⁷ Assenyalem d’aquesta manera l’ordre dels textos que editem en el present treball.

40. pp. 261-262. *Loa en forma de danze a san Blas. Inc: "Primero: A la fiesta acudan."* Olocau
41. pp. 263-268. *Loa en forma de danze a san Christóval. Inc: "Primero: ¿Qué portento es el que admiro?"* Ermita de Xodos.
42. pp. 269-274. *Loa festejo de danze a san Antonio Abad. Inc: "Primero: Silencio mi voz pregona."* Sorita del Maestrat.
43. pp. 275-280. *Loa festejo de danze a san Roque. Inc: "Primero: Señores, ya que la fiesta."* Xiva de Morella.
44. pp. 281-284. *Loa sola a san Blas. Inc: "Silencio, escuchadme todos."* Olocau del Rei.
45. pp. 285-290. *Loa sola a san Antonio Abad. Inc: "Egregio, illustre concurso."* La Mata.
46. pp. 291-296. *Loa sola a la Virgen de la Piedad de Valjunquera. Inc: "Save, enigma soberano."* Vall Jonquera, 1700.
47. pp. 297-298. *Loa festejo de negretes a san Nicolás de Tolentino. Inc: "Negro 1º: Auditorio esclarecido."* Ermita de la Mare de Déu dels Àngels, Sant Mateu, 1720.
48. pp. 299-310. *Addición al auto sacramental del Descendimiento de Christo nuestro señor desde la cruz, que compuso el padre fray Joseph Móxica, religioso descalzo, al que añadió el autor el papel de Longinos, y todo lo demás que se sigue, acomodándolo según el orden. Inc: "(Ruydo de terremotos y dize, dentro, Longinos. Longinos: ¡Cielos, piedad! Favor pido."*
49. pp. 311-323. *Loa a María Santíssima de Vallivana en la processión general de Morella, repartida en quatro plazas.*²⁸ *Inc: "Miguel: Salve, reyna del empireo."* Morella.
50. p. 324. *Redondillas al patriarcha san Joseph, que se pusieron en su capilla en la Yglesia Mayor de Morella. Sobre el quadro de los zelos. Inc: "¿Zelos tienes de tu esposa?"*
51. pp. 325-328. *Loa de negretes a san Víctor Mártir. Inc: "Guía: Esclarecido concurso."* El Forcall, 1721.
52. pp. 329-334. *Loa en que la villa de Morella, por su ángel custodio expresa la sensible ausencia de María Santíssima de Vallivana en la reintegración a su eremítico lugar. Y en la misma processión y despedida responde la Devoción en nombre de María. Inc: "Ángel: ¿Qué fúnebres epicedios."* Morella.
53. pp. 333-358. *Loa. La conquista de Morella, que en forma de cavallería se dedicó a la pura concepción de María, en su día. Y en el suyo, al invicto mártir san Julián, patrono de Morella. Inc: (Fórmase una valla y entrarán por la una parte los seys christianos con sus cavallos en hilera). Advertencia: No se hazen en un credo."* Morella, 1721, desembre, 8; i 1722, gener, 7.
54. pp. 359-368. *Loa al glorioso san Roque. Inc: "Música: ¿Qué milagro es que admira?"* 1712, agost, 16.
55. pp. 369-370. *Loa sola a san Vicente Ferrer. Inc: "A la honrra de Guzmán."*
56. pp. 371-378. *Loa festejo de gitanillas a san Vicente Ferrer. Inc: "Guía 1ª. Al fanal de los prodigios."* El Forcall, 1723.
57. pp. 379-400. *Loa a la conquista de Orán, que en forma de cavallería se dedicó a la puríssima sangre de Christo. Inc: "(Entran marchando en la valla los christianos, menos el alcaide de los donzeles) Ricos hombres de Castilla."* Morella, 1724, juny, 5.

²⁸ Segueixen una sèrie d'acotacions de l'autor, sobre la representació de l'obra a les diferents places de Morella.

58. pp. 401-412. *Loa en eloquios del real monasterio de Benifazar y sus individuos. Inc:* “*Música: Flores, fieras, aves, fuentes.*” Monestir de Santa Maria de Benifassà, 1724, gener, 6.
59. pp. 413-422. *Loa al beato Salvador de Horta. Inc:* “*(Sale la Religión cantando). Religión: La religión recoleta.*” Horta.
60. pp. 423-432. *Loa mixta a la devoción del santísimo Rosario y a santo Domingo de Guzmán, patriarcha. Vinaròs, 1724, agost, 4.*
61. pp. 433-444. *Loa mixta al Santísimo Sacramento. Inc:* “*Música: Arded, rendimientos.*” Horta
62. pp. 445-454. *Loa al glorioso san Roque. Inc:* “*Música: A un celeste triunvirato.*” Catí, 1724, agost, 26.
63. pp. 455-464. *Loa. Breve festejo a san Gil Abad. Danze. Inc:* “*Guía: Auditorio esclarecido.*” Vall Jonquera, 1724, setembre, 1.
64. pp. 465-472. *Loa. Breve festejo de danze a nuestra Señora del Rosario. Inc:* “*Manzebo 1º: Ha del orbe y su gran madre!*” Xiva de Morella, 1724, novembre, 6.
65. pp. 473-484. *Loa al glorioso san Roque. Inc:* “*Música: Tierra, viento, agua, fuego.*” Onda, 1725, agost, 6.
66. pp. 485-486. *Gozos en loores de María Santísima de Vallivana, venerada en el término de Morella. Inc:* “*La devoción morellana.*”
67. pp. 487-488. *Gozos a María Santísima de los Ángeles, venerada en término de San Matheo. Inc:* “*Pues la celeste armonía.*”
68. pp. 489-490. *Gozos a María Santísima de la Misericordia, venerada en el término de Vinarós. Inc:* “*La devoción que os implora.*”
69. pp. 491-492. *Gozos a María Santísima de la Misericordia, venerada en el término de Vinarós. Inc:* “*Vuestro favor celebramos.*”
70. pp. 493-494. *Gozos al ínclito mártir san Sebastián, venerado en el término de Vinarós. Inc:* “*Prodigioso tutellar.*”
71. pp. 495-496. *Gozos al glorioso san Jacinto, venerado patrón en Chiva. Inc:* “*Pues con zeño y con fe viva.*”
72. pp. 497-498. *Gozos al glorioso obispo mártir, san Blas. Inc:* “*O, gran Blas, pastor sagrado.*”
73. pp. 499-500. *Gozos a san Juan Evangelista. Inc:* “*Vuestra protección assiste.*”
74. pp. 501-502. *Gozos al precursor de Christo, san Juan Baptista. Inc:* “*Vuestra protección assiste.*”²⁹
75. pp. 503-504. *Gozos a la ínclita virgen y mártir santa Quiteria, venerada en el término de Almazora. Inc:* “*La devoción oy apreste.*”³⁰
76. pp. 505-506. *Gozos a la ínclita virgen y mártir santa Quiteria, venerada en el término de Almazora. Inc:* “*Pues soys nuestra protectora.*”
77. pp. 507-508. *Gozos al ínclito mártir san Antonino, patrono de la villa de Horta. Inc:* “*Pues el cielo nos previno.*”
78. pp. 509-516. *Loa a san Roque. Inc:* “*Música: A la fiesta, al aplauso.*” Catí.
79. pp. 517-522. *Loa suelta a san Guillermo. Inc:* “*Illustre, noble concurso.*” Castellfabib, 1726.
80. pp. 523-524. *Villancico a san Martín Obispo, de su parroquia, en Valencia. Inc:* “*1º. De Minerva ha de ser el estandarte.*”
81. pp. 525-526. *Villancico al Santísimo Sacramento. Fiesta del Corpus en San Martín, de Valencia. Inc:* “*1º (Introducción): Violines, abuesses.*”

²⁹ A la fi, es llegeix: *Trobados con los de san Juan de Peñagolosa.*

³⁰ A la fi es pot llegir: *Estos se eligieron para imprimir.*

82. pp. 527-528. *Villancico al Santísimo Sacramento. Fiesta del Corpus en San Martín, de Valencia. Inc: “(Introducción): Con espadas de jazmín.”*³¹
83. pp. 529-530. *Villancico al Santísimo Sacramento. Inc: “(Introducción): Divino sol de la almas.”*
84. pp. 531-532. *Villancico al Santísimo Sacramento. IV. Inc: “(Introducción): De los celestes pensiles.”*
85. pp. 533-534. *Villancico a Christo Sacramentado. V. Inc: “(Estrivillo): Amante, bien mío.”*
86. pp. 535-536. *Villancico a Christo Sacramentado. VI. Inc: “(Estrivillo): Sagrada, divina.”*
87. pp. 537-538. *Villancico a Christo Sacramentado. VII. Inc: “(Estrivillo): Arden rendimientos.”*
88. pp. 539-540. *Villancico al Santísimo Sacramentado. VIII. Inc: “(Estrivillo): Escuchad, corazones ingratos.”*
89. pp. 541-542. *Villancico a Christo Sacramentado. IX. Inc: “(Estrivillo): Al astro brillante.”*
90. pp. 543-544. *Villancico al Santísimo Sacramento. X. Inc: “(Introducción): Un embozado de amor.”*
91. pp. 545-546. *Villancico al Santísimo Sacramento. XI. Inc: “(Introducción): Gala nueva es bien que viste.”*
92. pp. 547-548. *Villancico al Santísimo Sacramento. XII. Inc: “(Recitativo): Entre las nubes de un beril ceñido.”*
93. pp. 549-550. *Villancico a María Santísima en su Assumpción. I. Inc: “(Estrivillo): Paranimfos celestes.”*
94. pp. 551-552. *Villancico a María Santísima en su Concepción y a santo Thomás de Aquino. Fiesta del señor arzobispo de Valencia. II. Inc: “(Recitativo): Apolo, cisne canoro.”*
95. pp. 553-554. *Villancico a María Santísima del Rosario. I. Inc: “(Estrivillo): Tengan, señores, oygan.”*
96. pp. 555-556. *Villancico a María Santísima del Rosario. II. Inc: “(Estrivillo): Oy, montes transparentes.”*
97. pp. 557-558. *Villancico a María Santísima del Rosario. III. Inc: “(Estrivillo): Flámulas y gallardetes.”*
98. pp. 559-560. *Villancico a María Santísima de Montserrate. I. Inc: “(Introducción): De aquesta abuja los riscos.”*
99. pp. 561-562. *Villancico a María Santísima de Montserrate. II. Inc: “1º. (Estrivillo): A la prueba del tonezillo.”*
100. pp. 563-564. *Villancico a María Santísima de la Ermitana. I. Inc: “(Introducción): Rompa el silencio los grillos.”*
101. pp. 565-566. *Villancico a María Santísima de Vallivana. Inc: “(Introducción) 1º: Violines, abuesses.”*
102. pp. 567-568. *Villancico al Nacimiento del Señor. I. Inc: “(Estrivillo) 1º: ¿Quién viene allá?”*
103. pp. 569-570. *Villancico al patriarcha san Joseph. I. Inc: “(Introducción): A la flor de las flores.”*
104. pp. 571-572. *Villancico al patriarcha san Joseph. II. Inc: “(Estrivillo): Idea soberana de los cielos.”*

³¹ A la fi es pot llegir un afegit, del qual se'ns indica: *Esta es para Morella la conclusión.*

105. pp. 573-574. *Villancico al patriarca san Joseph. III. Inc:* “(Recito):Oye tu, de la estirpe más arcana.”
106. pp. 575-576. *Villancico al patriarca san Joseph. IV. Inc:* “(Estrivillo): Racional primavera de los siglos.”
107. pp. 577-578. *Villancico al patriarca san Joseph. V. Inc:* “(Introducción): Al prodigio más sagrado.”
108. pp. 579-580. *Villancico al patriarca san Joseph. VI. Inc:* “(Introducción): Del jardín de las virtudes.”
109. pp. 581-582. *Villancico al patriarca san Joseph. VII. Inc:* “(Estrivillo): Al puro brillante.”
110. pp. 583-584. *Villancico a sancta Ana. I. Inc:* “(Introducción): Vielines, abusses.”
111. pp. 585-586. *Villancico a sancta Ana. II. Inc:* “(Estrivillo): ¿Qué estéril, qué abuela.”
112. pp. 587-588. *Villancico a san Antonio de Padua. I. Inc:* “(Estrivillo): Pavorosos incendios de las luces.”
113. pp. 589-590. *Villancico a san Antonio de Padua. II. Inc:* “Cabeza:Todo el fósforo de Thetis.”
114. pp. 591-592. *Villancico a san Antonio de Padua. III. Inc:* “(Estrivillo): Vengan y oigan, señores.”
115. pp. 593-594. *Villancico a san Antonio de Padua. IV. Inc:* “(Estrivillo): Escuchad, flores.”
116. pp. 595-596. *Villancico a san Juan Baptista. I. Inc:* “(Introducción): Viendo el sol que en este día.”
117. pp. 597-598. *Villancico a san Juan Baptista. II. Inc:* “(Estrivillo): Fecundas riberas.”
118. pp. 599-600. *Villancico a san Juan Baptista. III. Inc:* “(Estrivillo): Albricias, zagales.”
119. pp. 601-602. *Villancico a san Agustín Obispo. I. Inc:* “(Estrivillo): Entre ovas de marfil.”
120. pp. 603-604. *Villancico a san Sebastián. I. Inc:* “(Estrivillo): Venid, elementos.”
121. pp. 605-606. *Villancico a san Julián Mártir. I. Inc:* “(Estrivillo): Clarines, parches, baquetas.”
122. pp. 607-608. *Villancico a san Julián Mártir. II. Inc:* “(Estrivillo): Rinda, triunfe, aclame, corone.”
123. pp. 609-610. *Villancico a san Julián Mártir. III. Inc:* “(Estrivillo) 1º: Ha, de las soberbias torres.”
124. pp. 611-612. *Villancico a san Julián Mártir. IV. Inc:* “(Estrivillo): Al día más feliz.”
125. pp. 613-614. *Villancico a san Julián Mártir. V. Inc:* “(Estrivillo):Viva, viva la devoción.”
126. pp. 615-616. *Villancico a san Antonio Abad. I. Inc:* “(Estrivillo) 1º: Silencio, silencio.”
127. pp. 617-618. *Villancico a san Antonio Abad. II. Inc:* “(Estrivillo) 1º: Ha, de la antigua Thebayda.”
128. pp. 619-620. *Villancico a san Martín Obispo, en Valencia. Inc:* “(Estrivillo): En el hibleo de luces.” València.
129. pp. 621-622. *Villancico al mismo san Martín, con alusión al Santísimo Sacramento, a la Minerva y a nuestra Señora de la Esperanza. Inc:* “(Estrivillo): Al combite, al aplauso, a la fiesta.” València.

130. pp. 623-624. *Villancico a san Luis Bertrán. I. Inc.*: “(Estrivillo): Dediqúense aplausos.”
131. pp. 625-626. *Villancico a los santos médicos, san Cosme y san Damián. Inc.*: “(Estrivillo): Brillante campo de luzes.”
132. pp. 627-628. *Villancico a san Francisco Xavier. I. Inc.*: “(Estrivillo): Buelas, Xavier.”
133. pp. 629-630. *Villancico a san Francisco Xavier. II. Inc.*: “(Estrivillo): Sagrado y divino Athlante.”
134. pp. 631-632. *Villancico a san Francisco Xavier. III. Inc.*: “(Estrivillo): Surque la nave las zarcas espumosas.”
135. pp. 633-634. *Villancico a san Francisco Xavier. IV. Inc.*: “(Estrivillo): Sople Vertuno.”
136. pp. 635-636. *Villancico a san Bartholomé. Inc.*: “(Estrivillo): Parad, parad, parad.”
137. pp. 637-638. *Villancico a san Víctor Mártir. I. Inc.*: “(Estrivillo): A vítores aclamen la vitoria.”
138. pp. 639-640. *Villancico al valenciano levita, mártir español, san Lorenzo. I. Inc.*: “(Estrivillo): El olivo, la palma.”
139. pp. 641-642. *Villancico a san Roque. I. Inc.*: “Pues oy a Roque tributa.”
140. pp. 643-644. *Villancico a la profesión y velo de doña Rosa Miralles en el convento de la Santíssima Trinidad y San Antonio de Morella, orden de San Agustín. Inc.*: “(Estrivillo): Pomposas fragantes flores.”
141. pp. 645-646. *Villancico a la profesión y velo de doña Antonia Cardona en el convento de la Santíssima Trinidad y San Antonio de Morella, orden de San Agustín. Inc.*: “(Introducción): Oy entre llamas divinas.”
142. pp. 647-648. *Villancico a María Santíssima en su Assumpción, en San Martín de Valencia. Inc.*: “(Introducción): En si mesmo se recoge.” València.
143. pp. 649-650. *Villancico a Santo Thomás de Villanueva, arzobispo de Valencia. Fiesta en dicha ciudad. I. Inc.*: “(Introducción): Oy, como a caxas batidas.” València.
144. pp. 651-652. *Villancico al Santísimo Sacramento. XIII. Inc.*: “(Coplas): O, pan sin levadura.”
145. pp. 653-654. *Villancico a san Juan Baptista. IV. Inc.*: “(Estrivillo): Profeta sagrado.”
146. pp. 655-656. *Villancico a san Joaquín. I. Inc.*: “(Introducción): Suaves cisnes de Missia.”
147. pp. 657-658. *Villancico a san Martín Obispo. Fiesta de su parroquia de Valencia. Inc.*: “(Introducción): Los prodigios y el valor.” València.
148. pp. 659-660. *Villancico a santo Domingo de Guzmán. I. Inc.*: “(Estrivillo): Al festejo, al festejo.”
149. pp. 661-662. *Villancico al Santísimo Sacramento. XIV. Inc.*: “(Estrivillo): Ha, del sordo vivir del pecador.”
150. pp. 663-664. *Villancico a san Roque. II. Inc.*: “(Introducción): Un médico cazador.”
151. pp. 665-666. *Villancico a María Santíssima del Rosario. IV. Inc.*: “(Estrivillo): Un hortelano divino.”
152. pp. 667-668. *Villancico a Christo Sacramentado. XV. Inc.*: “(Estrivillo): No ay amor.”
153. pp. 669-670. *Villancico al desengaño del mundo. Inc.*: “(Estrivillo): Afuera, que cahe el mundo.”
154. pp. 671-672. *Villancico a Santo Thomás de Villanueva. II. Inc.*: “(Introducción): Ha, del hybleo de España.”

155. pp. 673-674. *Villancico a la Virgen Santíssima de los Dolores. I. Inc:* “(Introducción): Si un corazón traspasado.”
156. pp. 675-676. *Villancico a la Virgen de la Corra, dicha del Consuelo. Inc:* “(Introducción): Oy la madre del consuelo.”
157. pp. 677-678. *Villancico a la Virgen Santíssima de los Dolores. II. Inc:* “(Introducción): Si en el alma traspasada.”
158. pp. 679-680. *Villancico a la Encarnación del Verbo. I. Inc:* “(Introducción): En los pensiles de Dios.”
159. pp. 681-682. *Villancico a la Encarnación del Verbo. II. Inc:* “(Introducción): Al assombr, portento.”
160. pp. 683-684. *Villancico a la profesión y velo de doña Teresa Caperó en el convento de San Matheo, orden de San Agustín. Inc:* “(Introducción): Ven, Hymeneo celeste.”
161. pp. 685-686. *Villancico. Cantata española a la profesión y velo de doña Teresa Caperó en el convento de San Matheo, orden de San Agustín. Inc:* “Para celebrar las bodas.”
162. p. 699. *Villancico al Nacimiento del Señor, para la Nochebuena. IV. Inc:* “(Estrivillo): Bien venido, mi niño, seáys.”
163. p. 687. *Letra a nuestra Señora de la Balma. Inc:* “Oy, Virgen de la Balma.”
164. p. 688. *Letra a nuestra Señora de la Balma. Inc:* “Virgen que en aquessa cueva.”
165. p. 689. *Letra a nuestra Señora de Monserrate. I. Inc:* “Dexe la tierra desdichas.”
166. p. 690. *Letra a nuestra Señora de Monserrate. II. Inc:* “Divino Fénix renace.”
167. p. 691. *Letra al patriarcha san Joseph. I. Inc:* “De nuestro patriarcha.”
168. p. 692. *Letra a una fiesta. I. Inc:* “Qual Hydra del lago Estigio.”
169. pp. 693-699. *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena. Inc:* “Aragonés (canta): Vaya una xacarandina.” [III]
170. p. 700. *Letra al Nacimiento de nuestro Señor, para la Nochebuena. II. Inc:* “(Estrivillo) Què li donarem?” [III]
171. p. 701. *Letra al Nacimiento de nuestro Señor, para la Nochebuena. III. Inc:* “(Coplas. 1ª) Parten para Judea.”
172. p. 702. *Letra al Nacimiento de nuestro Señor, para la Nochebuena. IV. Inc:* “(Coplas) Dones, si a cas teniu fret.” [IV]
173. p. 703. *Letra al Nacimiento de nuestro Señor, para la Nochebuena. V. Inc:* “(1ª) Pues esta noche.”
174. p. 704. *Letra al Nacimiento de nuestro Señor, para la Nochebuena. VI. Inc:* “(Coplas) Marramau, marramau, marramau.” [V]
175. pp. 705-708. *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena. Inc:* “Juanet: Manuel, home. / Manuelet: Què vols?” [VI]
176. p. 709. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. VII. Inc:* “(1ª) Esta noche nos llega.”
177. p. 710. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. VIII. Inc:* “(Coplas. 1ª) Pastorets del territori.” [VII]
178. p. 711. *Letra IX. Inc:* “(Seguidillas. 1ª) Vaya, vaya, señores.”
179. p. 712. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. X. Inc:* “(Coplas. 1ª) Ab llicència de Maria.” [VIII]
180. p. 713. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XI. Inc:* “(Coplas. 1ª) Niño, que en esse pessebre.”
181. p. 714. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XII. Inc:* “(Estrivillo) Pitintín, pitintín, pitintín.” [IX]

182. p. 715-718. *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena. Inc:* “Antoniet: Geroni, vols vindre en mi?” [X]
183. p. 719. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XIII. Inc:* “(1ª) La Virgen que parió.”
184. p. 720. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XIV. Inc:* “Tres, dos y as.” [XI]
185. p. 721. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XV. Inc:* “(Seguidillas. 1ª) Saludemos humildes oy a Maria.”
186. pp. 722-723. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XVI. Inc:* “(Coples. 1ª) Alegrem aquesta nit.” [XII]
187. p. 724. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XVII. Inc:* “(Coplas. 1ª) Para qué, niño divino.”
188. pp. 725-726. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XVIII. Inc:* “(Xàcara) Los que os picau del saber.” [XIII]
189. pp. 727-732. *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena. Inc:* “Sonsoret: Jacintet, per què em cridaves?” [XIV]
190. p. 733. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XIX. Inc:* “(Estrivillo) Veniu, caminem.” [XV]
191. p. 734. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XX. Inc:* “(Estrivillo. 1ª) Dime por qué.”
192. p. 735. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXI. Inc:* “Divino rey mío.”
193. p. 736. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXII. Inc:* “Veniu al portal.” [XVI]
194. p. 737. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXIII. Inc:* “Ya ha baxado el rey del cielo.”
195. p. 738. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXIV. Inc:* “Digau-me bon Jesús.” [XVII]
196. p. 739-743. *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena. Inc:* “Valenciano: Monsiuret, veniu assí.” [XVIII]
197. p. 744. *Letra al Nacimiento, para en los maytines de Nochebuena. XXV. Inc:* “Alégranse los hombres.”
198. p. 745. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXVI. Inc:* “Dime, chiquillo, de perlas.”
199. p. 746. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXVII. Inc:* “El bello Mesías.”
200. p. 747. *Letra [al Nacimiento, para la Nochebuena]. XXVIII. Inc:* “Donem a Satanàs una sotana.” [XIX]
201. p. 748. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXIX. Inc:* “Niño mío, que esta noche.”
202. p. 749. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXX. Inc:* “Si aquesta noche el Dios niño.”
203. p. 750-752. *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena. Inc:* “Albadalet: Belviuret, què y à de nou? [XX]
204. p. 753. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXII. Inc:* “Niño mío, niño mío.”
205. p. 754. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXII. Inc:* “Patatam, patatum, patatam.” [XXI]
206. p. 755. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXIII. Inc:* “(Estrivillo) Sea bien venido.”
207. p. 756. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXIV. Inc:* “(1ª) Esta noche el niño Dios.”

208. p. 757. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXV. Inc:* “(1^a) Pues lo Jesuset plora.” [XXII]
209. p. 756. *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXVI. Inc:* “(1^a) Sabed cómo el Dios de amor.”
210. pp. 757-762. *Introducción a la Loa del Nacimiento para la Nochebuena.*³² *Inc:* “Surquen las aves el mar.” 1730. *Addición a la loa. Obsequio. Inc:* “Cielo: Pues para que no dudéys.” 1730, diciembre, 29.

3. Sobre la producció teatral i poètica catalana de Carles Gassulla d’Ursino

Una ullada a l’obra literària conservada al manuscrit de Gassulla d’Ursino mostra ben clarament com els versos produïts per aquest autor tenien dues característiques molt destacables: per un costat, són de temàtica majoritàriament religiosa; per un altre, busquen una difusió molt popular –malgrat que en alguns casos l’auditori a què s’adreçaven fos més bé reduït. En aquest sentit, podríem considerar la producció poètica de Carles Gassulla com “popularista,” fent servir l’etiqueta que va encunyar Antoni Ferrando (1987) fa anys. Tanmateix, la seua obra ha estat considerada per Pilar Sarrió (322) semblant a la de Llorenç Mateu i Josep Miravet, i d’aquests ha dit que “buscan en otros ambientes los gustos y tendencias aristocráticos que no siempre alcanzan.” En tot cas, les dues opcions no estarien renyides: per un costat hi hauria la producció teatral en castellà –considerada per Sarrió– i també molts versos en aquella mateixa llengua presents al *Pensil celeste* –tal com estudià Ferrer (1970)–, que apuntarien vers l’escola calderoniana. A la qual caldria afegir l’enriquiment conceptual i amb freqüents al·lusions cultistes que podem detectar arreu. En segon lloc trobaríem els productes en català, que serien més senzills, tot seguint segurament una tendència que ja és possible detectar en autors anteriors, com el mateix rector de Vallfogona, Morlà o també Llorenç Mateu i Sanç.³³ En aquest darrer autor, per exemple, aquests dos compartiments es podrien veure clarament si es comparassen amb detall les temàtiques i les formes de la seua producció poètica conservada al manuscrit actualment a la Biblioteca Nacional de Madrid que conté la seua obra.³⁴

Però, amb tot, encara podríem assenyalar que la poesia de Gassulla és una mostra del seu temps: si per un costat es troba en contacte amb la tradició representada per homes com els suara esmentats Morlà i Mateu i Sanç, també és cert que cal inscriure-la en el marc geogràfic concret de les terres de la diòcesi de Tortosa al regne de València, on va haver una certa efervescència literària, com han posat de relleu clarament alguns treballs de Querol (2006b; 2011). Per un altre costat, cal assenyalar que la utilització de gèneres com les *lloes* i els *villancets* i d’altres composicions escrites per ser cantades, el posarien en contacte amb la poesia dels seus contemporanis, com Josep Vicent Ortí i Major, ja d’estètica més rococó, la que, en definitiva, s’anava imposant en aquella primera meitat del segle XVIII (Rossich & Valsalobre 2011). Una estètica i unes formes

³² Segueix, al mateix títol: que està en el número 45. Y assí mesmo se sigue una addición a dicha Loa, que empezará “El cielo...” a la última oja, en vez de dezir “ya los espiré”; y se proseguirán hasta el fin, conforme abaxo se dirá.

³³ Sobre els programes culturals de Vallfogona i Morlà, en referència a la llengua, vàrem parlar fa anys a Escartí (1999: 22-25).

³⁴ Tot i que l’obra poètica catalana dels Mateu i Sança va ser estudiada per Josep Romeu i Figueras (1978-1979), caldria fer un estudi –almenys– sobre la relació i les diferències entre els textos en llengua del país i aquells altres –majoritaris– que Llorenç Mateu i Sanç va incorporar al seu manuscrit. Una simple ullada ja mostra ben clarament els diferents tractaments, pel que fa a tema i referents (BNM, ms. 3746, *Varios versos recogidos, de los que he escrito, aunque los más se han perdido, que quizá serán los menos malos*).

que, sense dubte, havien de dimanar dels centres més avançats en aquest sentit, que serien València i Tortosa, on ens consta l'activitat dels músics i els poetes per elaborar aquesta mena de productes que sense cap dubte coneixia el nostre autor. En aquest sentit, paga la pena recordar el també morellà i coetani estricte de Gassulla, Josep Escorihuela (1674-1743), autor de villancets –en castellà, almenys els publicats recentment– (Rosa Montagut). Però, sense dubte, la nòmina d'autors del moment era molt més extensa, pel que fa, per exemple, a les institucions eclesiàstiques valencianes, com ara la Seu (Ripollés; Laird/Palacios Garoz). Sense oblidar la important presència, a València, de Josep Prades (1689-1757) –de Vilalhermosa del Rio, a l'Alt Millars–, que és considerat un dels autors de villancets més destacables del XVIII (Palacios Garoz). Alguns d'aquells textos, a partir d'un determinat moment, començaren a ser impresos, amb què la difusió ja ultrapassava el simple espai del temple on es cantaven.³⁵

Per altra banda, el popularisme a què fem referència no indicaria, en cap moment, la voluntat de l'autor per arribar a tot el conjunt de la societat, sinó a determinades comunitats –de vegades juxtaposades– i, òbviament, això el portaria a utilitzar registres i nivells diferents o, fins i tot, llengües diverses. De fet, en Carles Gassulla –com també en Ortí i Major– podem detectar des dels escrits redactats per a tota la vila de Morella –o la ciutat de València, en el cas d'Ortí–, fins als textos pensats per a comunitats conventuals femenines –i, curiosament, sense que aquesta diferenciació dels receptors nominals dels treballs dels poetes impose sempre una opció lingüística concreta. Així, quan Ortí i Major redacta villancets per a les festes de sant Andreu –el patró– de la vila de l'Alcúdia, optarà pel català (Furió 2001). En altres casos semblants, usarà el castellà. Gassulla d'Ursino es comportarà de manera molt semblant, en aquest cas, atés que quan redacta gojos o els diàlegs o els villancets a les diferents advocacions –destinats a ser escoltats per tota la població–, empra el castellà. Igualment, en redactar els diàlegs o les nades valencianes, usarà el català com a llengua d'expressió. Per altra banda, quan s'adreçarà a tot el poble morellà –en una obra de tanta transcendència com la *Loa* sobre la conquesta de la vila per part de Blasco d'Alagó (1722-1723)– optarà pel castellà. Segurament, perquè hauria pogut contemplar –o conèixer– exemples de textos en aquella llengua referits a la conquesta de València. Així, a Menorca sembla que fins a les acaballes del segle XVIII –i ja constatat a través de còpies manuscrites del XVI– es representava, el dia de sant Antoni, a Maó i a Ciutadella, la *Presa*: una obra teatral que, amb orígens medievals, aconseguí superar les prohibicions eclesiàstiques posteriors (Cabra 1989). A Mallorca, segurament també va existir aquest costum des d'antic (Quintana i Torres, 179) i fins i tot ens ha pervingut una versió editada el 1683, obra de Pere Antoni Bernat, que du per títol *Comèdia de la general Conquesta de Mallorca*, que va gaudir d'un gran èxit (Quintana i Torres, 179-184). Aquest text, que segueix les pautes del teatre barroc espanyol de Lope i Calderón (Mas i Vives).³⁶ A València, més enllà d'una comèdia sobre la conquesta realitzada pel Cid, de què dona referències Ortí i Major (443), i que es va representar al cap i casal, amb motiu de la celebració del centenar de 1738, com ja hem comentat, sembla que podem suposar una certa tradició en aquesta mena de textos, si tenim en compte les dades conegudes sobre Mallorca o les posteriors impressions de textos com l'anònima *Comedia famosa. La Conquista de Valencia por el rey don Jayme*, editada a València, per la Viuda de Josep d'Orga, el 1762.

³⁵ Com a exemple, es poden veure l'opuscle de Francesc Morera: Villancicos que se han de cantar en los solemnes maytines del Nacimiento de nuestro Señor Jesuchristo en al santa iglesia metropolitana de Valencia, este año de 1773 (València: Josep Estevan Dolz, 1773).

³⁶ Caldria afegir, encara l'obra de M. Bover Ramonell, *Comedia intitulada La Conquista de Mallorca, publicada a Barcelona per la Viuda de Piferrer*, el 1792.

El fet que aquests textos coneguts –pertanyents a una tradició més àmplia–, majoritàriament siguen en castellà, potser influiria en l'elecció de Gassulla. O també, hi pesà la presència d'un governador castellà a la vila a qui, sense dubte, pretenia agradar, com demostra en una altra lloa, aquesta de caràcter polític, dedicada a la conquesta d'Orà, una empresa que s'havia portat avant gràcies als comandament d'un parent del governador (Dolz, 119-120). En un cas diferent, les nadales o villancets de nadal i els diàlegs per a aquella mateixa festa –representats en àmbits eclesiàstics– i amb un gran concurs de públic, farà servir el català en motes ocasions. En canvi, en els versos dedicats a festivar l'ingrés de diferents senyores als convents de la zona, sempre farà servir el castellà, mentre el seu coetani Ortí i Major no s'estava de compondre un *Col·loqui* –l'equivalent, per tant, dels diàlegs del nostre Gassulla– en català, precisament per tal de ser representat al convent de monges agustines de santa Úrsula, de València, l'any 1730 (Sansano). La qual cosa ens indica clarament com no pel fet d'adreçar-se a uns àmbits o uns altres, l'opció lingüística venia predeterminada.

Aquestes dades ens permeten comentar que, en qualsevol cas, i amb tot, la presència del català en el volum manuscrit de Gassulla és ben escassa, si pensem en els usos lingüístics de Morella i les comarques del nord de l'antic regne de València on va exercir, majoritàriament l'activitat literària el nostre autor, en aquelles dates. Fins i tot, es fa difícil creure que els gojos redactats per Gassulla siguen tots en castellà, en un gènere on la vitalitat de la llengua pròpia dels valencians va donar símptomes de resistència, encara al segle XVIII.³⁷

La relativament escassa presència del valencià al manuscrit de Gassulla, en última instància podríem relacionar-la amb la seua voluntat aristocratitzant, a la qual no sempre arribaria, com hem vist que indica Sarrió –segurament pel popularisme subjacent en tot el seu treball–, i, encara, per la possibilitat –real o remota– de conèixer la impremta les seues obres, i que devia de pesar en l'opció final triada per l'autor. De fet, des de la seua primera publicació coneguda (1689), la possibilitat de la impressió dels seus treballs degué estar present en el seu horitzó mental: una prova d'això seria la publicació de la *Relación difusa* (1739), on no apareix ni un sol vers en català, i les publicacions de gojos: els que esmenten els bibliògrafs, a sant Joaquim (1740), però també algun altre més, com el mateix autor ens assenyala al seu manuscrit –*Gozos a la inclita virgen y mártir santa Quiteria, venerada en el término de Almazora* (núm. 75)–, tot dient: “Estos se eligieron para imprimir.” I encara, en la mateixa línia apuntaria la recerca d'un mecenes a Madrid, a qui estava disposat a dedicar el seu treball literari, a canvi de la publicació dels seus volums de traducció i comentari de Cató, com ja hem esmentat més amunt.

Òbviament, i per sobre d'aquelles qüestions puntuals, hi havia la tendència que venia arrossegant-se des del segle XVI i, encara, les noves disposicions borbòniques del començament del XVIII, amb el Decret de Nova Planta (1707), que deixaven fora de l'administració pública els usos que fins llavors havien estat habituals per al català al regne de València i a la resta de països de llengua catalana, com és ben sabut. Però, també és cert que, malgrat aquestes tendències polítiques i socials, hi hagué una clara resistència, segurament inconscient, per part dels valencians, que varen recórrer a la seua llengua per tal de fer-se entendre amb major facilitat, i tal com ho podem detectar en més d'un exemple. Sense anar més lluny, el mateix 1738, a València –com ja hem comentat en algun altre lloc (Escartí 2012, 147-148) el ja esmentat Ortí i Major, en fer la descripció de les festes centenàries de la conquesta de València per Jaume I, quan

³⁷ Sobre la llengua del XVIII a la diòcesi de Tortosa i, més concretament, en determinats àmbits eclesiàstics, es poden consultar les obres de Gimeno (1994, 2008 i 2010), on aporta informació d'interès.

descriu l'altar dels mercedaris, assenyala que “a estas agudas poesías acompañavan en la misma plazuela otras del M. L. R. P. M. fray Joseph Abril, religioso de la propia orden.” I tot seguit Ortí (176-177) reproduïx el “*Coloquio entre un religioso mercenario y un labrador*,” el principi del qual no pot ser més eloqüent, pel que feia a la situació lingüística de les masses populars de la València de l'Edat Moderna:

Merc. Molts papers hi à en esta plaza
y són tots molt retumbans,
e no sé si els llauradors
lo que ells dihuen entendran.
Esta és la causa perquè
escrich yo hui en valencià;
que és rahó que a nostra llengua
la usem al cap de cent anys,
y és cert que no tots entenen
tots los termes castellans.
Què entens tu per el “murciélagu”?
Entendràs que és un jagant.
Puix has de saber, amich,
que no és més que el Rat Pennat.
De hexàmetros, epigrames,
labarintos entrincats,
de tant gerolífich mut
que fan dir mil desbarats,
tu que no has anat a escola
ni encara entens la B a Ba,
quin concepte podràs fer?
Lo mateix que un papagall.
Puix per a aque no te'n vatjes
en dejú de tot quant y ha,
te ho posaré en cullereta,
com si fores mon germà.

Un llaurador de l'horta de València no entenia el mot *murciélagu*, al parer de fra Abril, ni les composicions llatines i espanyoles, “retumbants,” exposades en aquell altar. Però hom ha de suposar que aquell mateix camperol entenia a la perfecció la comèdia sobre la conquesta de València pel Cid –no per Jaume I–, que representaren en aquelles mateixes festes els actors i actrius de la “Compañía de Vicente Guerrero, que ya por el garbo de todos sus representantes, por la dulzura y gorgéos de sus cantatrices, por la bizarría de Rosa Guzmán, por la habilidad de Nicolàs Moro, por lo chistoso y ridículo de Juan Miguel Ortega, y gravedad de Pedró Coloma, dieron muchíssima alma a la referida comèdia (Ortí, 443).³⁸ Una situació lingüística semblant, amb majors problemes de comprensió –si cap– envers el castellà, hem de suposar necessàriament a Morella i la seua governació en els temps de Gassulla.

Ara bé, si ens fixem en les opcions lingüístiques de l'obra de Gassulla, podem veure clarament que en el cas del castellà –i malgrat els valencianismes–, són sempre opcions cultes i sovint afectades, llibràries, literàries; mentre que en el cas del valencià responen a opcions populars i vives, de gran coloració local (Dolz, 123-127). A aquestes dues

³⁸ En les pàgines precedents es reproduïx la *Loa d'aquella comèdia*, també íntegrament en castellà.

possibilitats caldria afegir-ne d'altres més o menys exòtiques i experimentalistes: hi apareixen versos en francès –o en *afrancesat*–, en italià –aproximat–, en llatí, en *aragonés* i en *català* –com a dialecte diferent del valencià, en un home tan clarament de *frontera* com ell!– i, encara, hi trobem versos on se'ns vol fer veure l'accent dels *negres* –aplicable tant si parlen en valencià com en castellà, tot i que és més freqüent en aquesta darrera llengua.³⁹ En definitiva, tot un repertori per enlluernar, amb una pretesa versatilitat lingüística que, poster, moltes voltes devia deixar bastant indiferents els qui escoltaven, si no els movia clarament a la hilaritat, com sembla ser l'objectiu final d'algunes d'aquestes exhibicions de virtuosisme lingüístic.

Per altra banda, més enllà de les pretensions més o menys cultes de l'autor, hem de fixar-nos, també, en els diversos gèneres que Gassulla va fer servir al manuscrit que ens ha pervingut i que, de segur, no van ser els únics en què podia expressar-se, com testimonien algunes de les seues peces incloses a la *Relación difusa...*⁴⁰ i tal com podem suposar de la resta dels seus manuscrits que se'ns han perdut. De fet, en aquells "*Diez y nueve tomos en 4º de poesías sagradas y profanas y un gran número de loas*" de què parla Ximeno, no sols hi hauria moltíssimes més composicions, sinó, encara, entre aquelles, de ben segur que en devien haver moltes més en català, fins a un nombre que, malauradament, no podem saber. I en tot aquell conjunt abundantíssim –on, potser també, aprofitava materials tradicionals i no absolutament originals, com s'insua, de vegades, en part de l'obra que li podem llegir–, no podem dubtar que optava per gran diversitat de gèneres.

Així, al *Pensil celeste* l'autor ja ens diferencia la seua obra per apartats, des del mateix índex que elabora, i l'agrupa –tret d'alguna excepció–, en aquells mateixos blocs. El primer dels quals serà el configurat per les *lloes*. Aquestes, al seu torn, es divideixen en *loas para comedias*,⁴¹ *loas festejo danze*, *loas procesionales* i *loas en eloquios*, tal com ja varen analitzar Ferrer (1970) i, amb un criteri més actual, Dolz (118-120). D'aquests textos –habituals en aquells anys i presents en autors com Ortí i Major o el català Pau Puig i d'altres–, convindria assenyalar ara que, com va escriure Dolz (118),

la representació, dedicada a un sant o d'alguna advocació mariana, consistia en una exhibició de danses amb relacions declamades en vers, recitacions de poemes al·legòrics, presentacions teatrals, carros triomfals, vítoes, etc, que tant es podien fer enmig de la processó amb la participació de les autoritats i dels gremis, com en una desfilada, cercavila o cavalcada independent

Aquest tipus de representacions, lligades en part a les tradicions locals, segurament foren molt més habituals del que ara sabem; i generarien, sense dubte, molts textos de pervivència més bé efímera i ara com ara perduts. D'entre les escrites per Gassulla, de temàtica religiosa i civil, més enllà de les dedicades a comèdies, convindria assenyalar-ne, ara, algunes. La primera, la destinada a la festa que el carrer de Dalt, al Forcall, va dedicar a sant Vicent Ferrer, i que és l'única peça d'aquestes característiques que ens ha

³⁹ De totes aquestes opcions es poden veure exemples en les obres que editem, ací, i és per això que no remetem a cada cas en particular.

⁴⁰ Així, hi podem trobar: *déximas*, *endecasílabos*, *romances*, *pareados*, *quintillas*, *sonetos*, *redondillas de pie quebrado*, *esdrúxulos*, *tercetos*, *quebrados con eco y pareados*, *lyras*, *octavas*, *coplas reales con quebrados*, *redondilla menor*, *rimas de a seis con quebrados*, *coplas romance de arte menos*, *sextas rimas*, *chamberguillas*, *quintillas de arte mayor y con quebrado*, *redondillas estrañas con assimilados ecos*, i algunes altres espècies, al costat d'un gozos, que devien fer les delícies de l'experimentació versificatòria de Carles Gassulla.

⁴¹ És sorprenent l'activitat teatral que podem detectar a través del manuscrit de Gassulla. Una primera aproximació a aquesta, basada en els títols de les peces que s'hi representaren a Morella o en altres llocs on es vincula l'activitat literària del nostre autor, es pot trobar a Dolz (118).

arribat, de les del nostre autor, en català. De fet, Gassulla sembla que necessita justificar l'elecció d'aquesta llengua i ho fa al mateix títol: “en idioma valenciano al que lo es de nación, san Vicente Ferrer.” Tanmateix, convé no perdre de vista que, si en aquesta ocasió es va decantar per la llengua del país, davant unes circumstàncies ben semblants no dubtarà a usar el castellà; i és per això que se'ns conserven, també, unes altres lloes al mateix sant, en aquella llengua. Tanmateix, podem detectar algunes diferències entre elles. Així, mentre en la que va escriure en català dominen les al·lusions a miracles populars coneguts per tothom i es busca la complicitat dels veïns del carrer de Dalt, del Forcall, que degueren encarregar-la a Gassulla, per a la festa de la capella que hi tenia el sant, en una ocasió semblant, quatre anys després, l'elecció de l'autor serà el castellà, i serà de “gitanillas” (núm. 56), si bé que la que està en català havia sigut de “negretes.” (núm. 27 [II]). Per altra banda, en dues ocasions més Gassulla s'ocuparà de lloar sant Vicent Ferrer, i segurament les dues vegades en relació amb la vila de Traiguera. Al costat d'una *Loa sola* (núm. 55) –que, de fet, el poeta no ubica ni data–, hi tenim la més cultista *Loa al apóstol valenciano san Vicente Ferrer* (núm. 18) que es va representar a Traiguera, en un “teatro” i com a pòrtic a la comèdia *El caballero del Sacramento*, de Lope de Vega, l'autoria de la qual no identifica Ferrer (II: 538), atés que sembla que és un text només molt recentment atribuït a Lope (Dixon). En aquesta lloa, a més, Gassulla fa aparèixer en escena un total de deu personatges: tres de caràcter al·legòric (*Devoción, Discreción, Música*) i set que podríem vincular amb el món mitològic i de la natura: *Flora, Laurel, Narciso, Rosa, Azucena, Jacinto i Clavel*. Per altra banda, el text és ple de referències al món clàssic (*Flora, Fénix, Alejandro –Magno–*, etc.), amb què es detecta ràpidament la voluntat cultista de l'autor, en tractar un personatge que en altres ocasions havia contemplat des d'una òptica més popular.

Per altra banda, convé ressaltar com hi ha tres lloes de caràcter plenament *civil*: les dues dedicades a la vila de Morella –núms. 19 i 53 del nostre inventari- i la que es va representar el 1724, dedicada a la conquesta d'Orà (núm. 57), que sols pot explicar-se pel fet que a la vila de Morella hi havia la presència del ja esmentat governador, José Pando y Patiño (Dolz, 119-120). Evidentment, de més vàlua de cara a la nostra cultura és, sense dubte, la que porta per títol *La conquista de Morella* (núm. 53), destinada a rememorar l'episodi medieval protagonitzat per Blasco d'Alagó i que, juntament amb la dedicada amb la *Loa en eloquios de la illustre villa de Morella*, mereixen un estudi més pormenoritzat. En el cas de *La conquista de Morella*, el text pot resultar ben interessant, de cara a veure com els homes del XVIII es miraven el passat medieval i, específicament, els moments *fundacionals* i, per tant, de la conquesta jaumina, una temàtica que, pel que sembla, va estar molt més de moda del que pensem, si fem cas dels nombrosos testimonis amb què comptem, no sols a València, sinó també, per exemple, a les Illes Balears, com ja hem esmentat. Per altra banda, cal assenyalar que la lloa sobre la incorporació de Morella a la Corona d'Aragó es va representar en dues ocasions, en un espai de temps molt breu: la primera, el dia 8 de desembre de 1722; la segona, el 7 de gener, dia de sant Julià, patró de Morella, del 1723, la qual cosa ens parlaria d'una gran acceptació per part del públic.

D'una entitat mot diversa són els gojos que se'ns conserven al manuscrit de Gassulla. La tradició d'aquestes peces poètiques provenia de l'edat mitjana i arreu de les terres de parla catalana són ben freqüents, sent aprofitades, sovint, com un útil instrument de propaganda ideològica, si calia (Gomis Corell). Estaven destinats a ser cantats pels feligresos de les diferents parròquies o santuaris a què es dediquen, i són adreçats a diferents sants i diferents advocacions marianes, a més del Santíssim Sacrament. Com ja hem dit, sobta que no n'hi haja cap en català, atés que durant el període són encara habituals aquests textos en l'esmentada llengua (Gomis Corell). De

tota manera, convé destacar, també, com, entre els gojos conservats, n'hi ha de destinats a ser cantats en diferents poblacions de les terres castellonenques, i, també, a la parròquia de Sant Martí, del cap i casal del regne, i, fins i tot, a alguna població d'Aragó i alguna altra de la part de Catalunya de la diòcesi de Tortosa.⁴² En aquest sentit, la producció gogística de Gassulla d'Ursino serà ben semblant a la que va desenvolupar, com activitat bastant freqüent, un altre poeta del moment: Josep Vicent Ortí i Major, el qual va saber col·locar els seus textos –de vegades repetidament– en diferents celebracions, tant en terres del regne de València com també en la Catalunya del bisbat de Tortosa (Furió).

En el cas dels villancets o *villancicos*, els encarregats de cantar-los eren segurament infants que formaven part del grup d'acòlits de les parròquies o el membres de la capella de música del cor, que sovint són esmentats als textos de Gassulla. Aquestes peces degueren adquirir una enorme popularitat al segle XVIII i tant a ciutat de València com a Tortosa –que havien de ser necessàriament els dos referents per a Gassulla–, comptem amb mostres de gran nivell. Fa l'efecte que en qualsevol celebració religiosa d'un cert nivell hi havia el costum d'estrenar un villancet –o diversos–, que demanaven una creació musical nova i, en molts casos, també, un text nou –per molt que, de vegades, i com pot detectar-se al manuscrit d'Ortí i Major, alguns d'aquells textos, l'autor, els reaprofitàs (Furió). Però, a la fi, allò que es pot remarcar és el gran impuls que aquella mena de celebracions religioses atorgaren al gènere, i en són testimonis autors com Prades i d'altres, a València, per exemple, o l'obra de Josep Escorihuela vinculada a la Seu de Tortosa (Rosa Montagut).

A aquesta moda que podem constatar fàcilment, convé afegir, com ja va remarcar Dolz (120), que un dels textos perduts de Gassulla era dedicat a l'art musical i portava per títol *Encomios y alabanzas sonoras de la música*. Per altra banda, és el mateix Dolz (120) qui ens descobreix que el germà de Carles, el capellà mossén Pasqual Gassulla, “s'examinà de solfa, segons el llibre de capítols de l'Arxiprestal de Morella,” amb la qual cosa podem afirmar que els Gassulla haurien rebut una educació musical necessària per al solfeig i, encara, per a la composició de melodies que acompanyassen les lletres que elaborava el nostre autor. I precisament, convé esmentar que Gassulla anomena sovint *letras* els textos per als villancets.

Pel que fa al gènere dels villancets, no són abundosos els exemples que usaren el català com a llengua d'expressió, però, a la vista de la producció del ja esmentat Ortí i Major, i afegint ara les mostres de Gassulla d'Ursino, és evident que la freqüència amb què la llengua pròpia dels valencians apareixia en aquesta mena de composicions destinades a ser cantades havia de ser superior al que podíem imaginar. Pensem, a més, que els textos de Gassulla revelen unes temàtiques absolutament quotidianes, de caire molt popular i que, necessàriament, havien de gaudir d'una gran acceptació entre el públic, tant per la festa a què van dedicades aquestes lletres –el Nadal, la festa més important per a la cristiandat–, com per la presència d'infants que les cantarien i que ja comptarien amb la simpatia d'una part important dels assistents.

En castellà, però, Gassulla escriurà nombrosos villancets i *letras*, també. No sols destinats a les celebracions nadalenques, sinó també a altres festacions de caràcter religiós, que li permetien, en definitiva, estar present al llarg de tot l'any litúrgic, als temples morellans i d'altres llocs. Però, a més, tenint en compte la gran presència de santuaris i ermites i capelles de la zona on es mou Gassulla, no hem de menystenir els

⁴² Al nostre inventari de les peces del manuscrit es pot seguir fàcilment la ubicació d'aquestes peces, atès que oferim la informació –quan és coneguda– a la fi de cada referència.

textos –de diferents gèneres- que dedica a advocacions com la de la Mare de Déu de la Balma o, especialment, la de la Vallivana, enter d'altres.

Clarament emparentats amb les lletres dels villancets de Nadal cal parlar dels *diàlegs* –el que ell anomena *diálogos serijocosos*- que tenen una clara vessant teatral de gran importància –i en la qual no entrarem ara-, però que sí que cal vincular amb l'evolució lògica del que serien els col·loquis, tal com els hem pogut detectar en un autor com Pere Jacint Morlà, anterior a Gassulla, i de qui no sabem si aquest va arribar a conèixer alguna obra seua. En qualsevol cas, en la producció poètica de Morlà hi havia una clara línia des del relat d'una narració amb diferents personatges per una sola veu fins al diàleg entre diferents poetes del moment –segurament recitant els textos del propi Morlà- i acabant en l'elaboració de peces parateatral on els personatges inventats pel poeta prenien part i serien representats per *actors*. Aquesta línia ja detectada per Antoni Ferrando (Morlà), a la llarga donaria com a fruits importantíssims en la nostra tradició literària els col·loquis, soliloquis i raonaments que varen ser tan abundosos a partir de la segona meitat del XVIII (Martí 2004) i dels quals ja comptàvem amb exemples primerencs, de finals del XVII (Martí 1990). Ara, amb la correcta inclusió de les peces dialogades de Gassulla dins aquesta cadena de transmissió d'un gènere concret, guanyarem en el coneixement d'aquest i, per altra banda, col·laborarem a fixar millor com va ser l'evolució d'aquest teatre rudimentari en català.

Els diàlegs són, per altra banda, les peces millors de la producció catalana de Gassulla. Segurament, perquè, juntament amb algunes lletres de villancets de Nadal, hi deixa anar tota la riquesa cultural pròpia i de la zona on habita, i s'allunya de repetir esquemes i tòpics literaris i poètics que, de vegades, fan l'efecte que poc o gens havien de ser entesos pels qui acudien a escoltar i veure les recitacions i actuacions públiques dels actors afeccionats que posaven en escena els textos de Gassulla.

Així, no deixa de cridar l'atenció especialment, quan s'endinsa en les maranyes mitològiques clàssiques, en els textos en castellà, l'exhibició que fa d'aquelles referències cultistes davant un públic que, en la seua gran majoria, no devia de conèixer res del que Gassulla els explicava. Contràriament, havien de ser més del gust dels qui escoltaven els versos del nostre autor on hi ha el reflex de la realitat més immediata, cosa que podem detectar a la perfecció als seus diàlegs, amb escenes clarament costumistes i amb referències al món de cada dia molt sovint, com ja va destacar Dolz (121-123).

En resum, l'obra en català de Gassulla d'Ursino és una de les millors i més significatives de la primera meitat del segle XVIII valencià. S'ajusta perfectament als gustos estètics i literaris del moment, mostrant com es va passant a poc a poc del predomini barroc –que encara és molt potent-, a les noves sensibilitats estètiques del rococó, i tal com es pot detectar també en altres autors del moment, pertot arreu de les terres de parla catalana. La recuperació de l'obra completa de Gassulla –tant en català com en castellà- és una tasca que cal portar avant, si volem conèixer molt millor el mapa literari valencià d'un segle tan complex com el XVIII i, en conjunt, una època tan complicada, diversa i rica com l'Edat Moderna. A aquesta recuperació vol contribuir, sense dubte, aquest treball.

4. Edició⁴³

[I]

[p. 205] *Loa festejo de negretes
en idioma valenciano al que lo es de nación,
san Vicente Ferrer*

*Una Guía
Ocho Niños*

*Guia: Auditori molt lluït,
sens alabastre ni llart:
concurs, que a fer-nos mercé
ve tot al carrer de Dalt.⁴⁴
Si voleu prestar ohits,
diré, en llenguatje vulgar,
de la coroneta als peus
la festa que dedicam.
Però si posau los ulls
damunt de aqueixe portal
-vull dir: si mirau atents-
me escussareu lo parlar. /
Digau, no vehieu allí
un fraret dominicà?
A fe que és predicador
de la cassa de Guzman!
Àngel de l'apocalypsi,
profeta de veritats,
resucitador de morts!
Puix, en miracles, és tal
que competix davall cama
ab qui més miracles fa.⁴⁵
Puix com a mestre de tots,
substituheix oficials,
sent mol cert que no y ha hagut
[p. 206] tant graciosa vanitat*

43 En aquest apartat seguim les normes de transcripció a l'ús en aquest tipus d'edicions filològiques. Assenyalem amb / el canvi de columna, quan això s'esdevé. Pel que fa a l'anotació, l'hem reduïda al màxim, a l'espera de poder fer una edició comentada. Mentre, hom pot recórrer a la lectura de les anotacions –útils sempre– de Ferrer (1970) i Dolz –en les composicions que va editar i que assenyalem ací, en cada cas, en nota–, en la part que afecta alguns dels textos que ara editem. Respecte aquestes dues edicions anteriors, assenyalem també que –sobretot en la primera– són freqüents les lectures errònies o les distraccions en la transcripció. No les hem anotades, ací, perquè no creiem que aporten res i, en molts casos, són ben comprensibles.

44 Els veïns d'aquest carrer del Forcall també encarrergarien, després, a l'autor, la lloa que es va representar el 1723 (núm. 56), en castellà. Com era d'esperar, aquella festivació era anual, però no ens consta que Gassulla escrigués més peces per a aquella celebració veïnal.

45 L'abundància dels miracles obrats per Ferrer és tractada per Gassulla a la seua *Loa festejo de gitanillas a san Vicente Ferrer* (núm. 56).

que digués: “Fasau miracles
per mi, que ne estich cansat.”
Mirau-lo allí, com senyala
lo rètul damunt del cap:
Sabeu encara qui és?
Hau conegut a este sant?
A fe que és bo de conèixer
quant se veu que és tan galan,
Naixcut en aqueste regne
de València, en la ciutat,
honrra de nostra nació,
el més gloriós pahissà
que vol dir que és san Vicent
Ferrer, sense més dubtar.
Y així, en eixa capelleta
que la devoció y el art
han fet, estarà Vicent
de centinella, guardant
als vehins de este carrer
junt ab tots los del Forcall,
dant cullites a baqueta, /
salud hasta rebentar,
los consuelos a cabazos,
les ventures a grapats.
Y en efecte en ell tindrem
molt més del que desitjam.
Referir vida y miracles
de Ferrer és desbarat,
que no tindrà prou paper
Gènova⁴⁶ per a apuntar
ni hom podrà referir,
encara que en dos mil anys,
sens estorbar-se a escupir,
no fes altres què parlar.
Puix en remat, senyors meus,
que Vicent és sant de sants,
patró de tot este regne
y també nostre abogat,
he dispost per a este dia
una danza de mon cap,
de negrets, per a que així
tots nos puixam alegrar,
de aquesta nova erecció,
[p. 207] y els chichs diguen, alternant,
ab donayre una quintilla
que toque un puntet del cas.
Lo que ara falta a dir,
és que vullguen perdonar

⁴⁶ Durant el segle XVIII el paper genovés va esdevenir molt habitual als mercats hispànics.

les yzetes⁴⁷ que farem
 y els erros que notaran.
 Y en fi, ara, des de luego⁴⁸
 pot la dolzayna tocar.
 Amaniu-os,⁴⁹ chichs, a pressa,
 que ya repica el tabal.

(*Baylan*)

Moro 1. Déu quart, honrra valenciana,
 Déu quart, glòria de Guzman,
 déu quart Vicent y als que os fan
 la festa de bona gana!

Moro 2. Estremat fòreu en vida,
 Vicent, en lo món estant,
 per vós mateix aplaudida, /
 puix vós díheu: “Yo só sant,”⁵⁰
 de altre sant cossa no oýda.

(*Baylan*)

Moro 3. Sou un sant que al món assola
 de virtuts ab tant gran mella,
 que os bessà la mort la estola
 resucitant en Morella
 un chich rustit y en casola.⁵¹

Moro 4. Substituhü lo poder
 de fer miracles, Vicent,
 y açò lo dirà lo cuyner
 que per vós ne feya cent,
 sols fent creus ab lo culler.⁵²

⁴⁷ Locució verbal que vol dir “fer malifetes,” especialment aplicada als infants. No apareix no registrada al *DCVB*. A Oliva, Xàtiva i altres llocs propers existeix “fer isetes.” Sembla que “iseta” vindria del llatí *et cetera*. En la literatura jurídica medieval, quan els jutges enumeren els delictes menys importants dels condemnats, els resolen amb un *et cetera*. Això hauria originat “iseta.” (Així, almenys, opina Emili Llorca a <http://www.laparladoliva.com/2011/05/fer-isetes.html>). A Algemesí i altres llocs de la Ribera es diu “fer isates.”

⁴⁸ Castellanisme present en altres obres del XVII valencià.

⁴⁹ A l’original: *amanihos*.

⁵⁰ Gassulla tracta el mateix assumpte en la *Loa sola a san Vicente Ferrer* (núm. 55): “pues dize en su boca mesma: / “Yo soy santo.” Cossa rara, / pues que de nadie se qüenta.”

⁵¹ Aquest conegut miracle el referirà, pocs anys després, Vidal i Micó (225); i afegeix, aquest biògraf del sant, que “el milagro del niño de Morella lo referimos según la tradición y el oratorio de Morella; pero en el original de Ransano, que de Utrech traen los bolandos, consta que sucedió en Francia, y que Surio –de quien lo tomó Gómez– unió el capítulo 2 en donde trata de Morella con el 3, en que trae este milagro sucedido en Francia, si no es que fue otro el de Morella” (492), tot mostrant, així, l’origen llibresc d’aquesta tradició morellana.

⁵² Aquest passatge també el recorda Gassulla a la *Loa sola a san Vicente Ferrer* (núm. 55): “con el cucharo en la mano / el cozinero lo enseña.”

(Baylan)

Moro 5. Per no tindre en què pagar
ferradures en Alzira,
al burret feu descalzar,
que en quatre cozes que tira
les va en la porta clavar.

[p. 208] *Moro 6.* Gran Vicent, qui parlar vol
de vostra gran sanctitat,
ab tot lo re, mi, fa, sol
quedarà curt y plegat
perquè sou dels sants lo sol.

(Baylan)

Moro 7. Vicent, puig sou pahissà
y el Forcall a vós apella,
ab vostre poder y mà
ahí fareu centinella,
conservant-lo sempre sà.

Moro 8. Per la devoció notòria
que el carrer Dalt os té,
diu que el tingau en memòria,
donant-li quant li convé
y en tot cas, del cel, la glòria.

(Baylan)

FIN

Executóse en el Forcall. Año 1719.

[II]

[p. 693] *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena*⁵³

Concurren

Aragonés

Catalán

Valenciano

Castellano

Un ángel

Aragonés (canta): Vaya una xacarandina⁵⁴
 aunque a troche y moche,
 que a pessar del mismo diablo,
 he de alegrar los pastores.
 Callen, pues, las bachilleras⁵⁵
 y, sin que chisten los hombres,
 a todos pido silencio,
 que está en la mano el azote.
 Y si no quieren callar,
 los dará de papirotos⁵⁶
 el maestro Juan de las Viñas,⁵⁷
 hasta que de rissa lloren.

(Representan)

Castellano: Ola, ola, oxté nostramo? /

Aragonés: Quién interrumppe mis voces?

Castellano: Salga acá presto y verá

bolar unos paxarotes
 por el ayre, que es de ver.
 Trahen unos guitarrones
 y muchos más entruperios,
 cantando con unas voces
 de fraylecitos descalzos
 que van a las procesiones.
 ¡Boto al cinto! ¡Si pudiera
 enligar alguno, me ahorquen
 si no le hiziera una jaula
 de tablillas de alcornoque!

⁵³ Es troba editat, amb grafies regularitzades, a Dolz (133-139).

⁵⁴ Dolz (133) indica que es tracta d'un entremés o romançs breu. Pel que fa a la xàcara, el DCVB assenyala que es tracta d'una "dansa valenciana (anomenada també *xàquera vella*) que fins a les darreries del segle XIX es ballava per tot el País Valencià; era de ritme lent, d'aire distingit i cerimoniós, i era executada al so de dolçaina i tabalet, presidida pel rector i el batlle, i la parella cap de dansa era formada per persones casades."

⁵⁵ Forma còmica i despectiva d'anomenar a les dones.

⁵⁶ En castellà, 'colp al cap'.

⁵⁷ Dolz (133) insinua la possibilitat de relacionar aquest nom amb Joan Baptista Vinyes, arquitecte que treballà a Vinaròs i València. Segurament, però, pel context, és més fàcil que es tractàs d'algun personatge local.

Catalán: Cum⁵⁸ Déu és Déu, aquet bugre⁵⁹
de castellà és un Nofre!⁶⁰

[p. 694] Mes són boigs a tutiplé⁶¹
y parrayres⁶² cum granotes.

Valenciano: Fer deu ador⁶³ tens rahó,
que és llàstima sien hòmens:

mirau ara, a micha nit,
si és cas de què els pardals bolen!

Aragonés: Serán algunas lechuzas
o murciégalos, y al zote⁶⁴

le parezerán gilgueros,
si fueran camaleones.

Castellano: Trahen velas encendidas
y van todos con gran orden.

Miren allá como trepan
hechos unos aviones.

Valenciano: Ab de Déu!⁶⁵ Lo camacuch,⁶⁶
als àngels diu paxarotes

y que els volia engabiar.
És llàstima no li possen

una cota dels orats
y la túnica dels òrfens⁶⁷

enrramat de cascabells
y un collar de macarotes.⁶⁸

Catalán: Mal majó⁶⁹ pescà el degoll!⁷⁰

Valenciano: Donar-li caldo de trompes,
que és graciós lo castellà! /

Aragonés: ¡Mirad qué de resplandores
de luzes que van hechando

y qué melodía acorde
suspende la vaga esfera

⁵⁸ Representació gràfica de la pronunciació dialectal del català oriental *com*. Gassulla ha de recórrer a aquesta mena d'estratègies per diferenciar el català del valencià. Al mateix vers, per exemple, *aquet* –amb l'elisió de *-s-*–.

⁵⁹ Sodomita o home malintencionat, segons el *DCVB*, que aporta, a més., com Martí Gadea diu que aquest mot s'usa en el sentit de *golafre* o, despectivament, per designar els francesos. Dolz (134) assenyala la seua filiació francesa.

⁶⁰ L'ús del nom propi Nofre –Onofre– feia al·lusió a ser un personatge bondadós, badoc, en relació, possiblement, amb la bondat de l'anacoreta.

⁶¹ En gran abundància.

⁶² Llegiu *paraires* (“el qui es dedica a preparar la llana per a ésser teixida,” segons el *DCVB*).

⁶³ Eufemisme, segurament per no dir *Per Déu ador*. Dolz llegeix *Ferdeu ador*.

⁶⁴ Ignorant, que li costa aprendre, en castellà.

⁶⁵ Eufemisme, per *Cap de Déu!* que era un jurament habitual a l'època, i que era considerat blasfèmia.

⁶⁶ Nom d'un joc infantil. Possiblement en aquest cas és usat per determinar la ignorància del seu interlocutor, que confon els àngels amb ocells.

⁶⁷ Deu fer referència als “uniformes” que devien portar els orats –els bojos– i els òrfens a les institucions de l'època.

⁶⁸ Al *DCVB* es troba *macarota* –usat al Maestrat–, per *macarulla*, que és l'agalla del roure. Dolz (135) assenyala que a Morella s'anomena *macarota*.

⁶⁹ Representació gràfica de l'emudiment de la *-r* final, pròpia del català oriental.

⁷⁰ Vers de significació poc clara.

con retruécanos y voces!

Catalán: Nom de Déu, que és bella vista!

Valenciano: Per ma fe que estich atònit!

Castellano: ¡Boto al soto! Hazen comedia,
pues parece que son hombres
que vuelan como en tramoyas
de aquellas de mutaciones.

Valenciano: Ya es coneix que és un salvatje!

Catalán: Un juhi té com un odre!

Aragonés: Un bello gazón galán
desciende infestando el bosque,
bien que azia aquí se endereza.

Castellano: Querrá le den salchichones...

Aragonés: Atendamos lo que canta
y ninguno se alborote.

Catalán: Pues a fe de bon minyó,
lo cor toca les batzoles!⁷¹

(*Canta el Ángel*)

Ángel: Oy os anuncio,
pastores del valle,
el gozo mayor:
que ha nacido en Belén,
esta noche,
el hijo de Dios.
[p. 695] Del portalejo al establo,
un pessebre
por cuna eligió,
y una mula y un buey
le defienden
del frío y rigor.
Allí le hallaréys,
entre pajas embuelto.
Dadle adoración,
que es el rey
de los reyes supremo,
vuestro redemptor.
En las alturas
la gloria publican,
dándola a Dios,
y la paz en la tierra
a los hombres
os anuncio yo (*Vase*).

Castellano: Señor Ángel, le suplico
que taña un rato el ravel,
que es cierto le haze hablar,

⁷¹ Instrument musical: *matraques*.

y si usté gusta, yo haré
que le den el magisterio
del lugar. Mírelo bien!
Valenciano: Sàpien vostés que el salari
val prop de un bon dihuité.⁷² /
Castellano: No tan malo, que tendría
para quatro pollas o seys,
si fuesse populeante.
Cathalán: Al teu cap no y cal barret.
Yo penso que en la taverna
tot sol compra lo vi ell.
Valenciano: Y no té ganància de altri,
segons diu lo taverner.
Aragonés: Vamos a adorar al niño!
Valenciano: Anem a pressa, fer lleu!⁷³
Cathalán: Anem que jo li he de dar
cent patons⁷⁴ en los pehuets.
Valenciano: Los cathalans sou orats,
en parlar mil desconcerts!
Cathalán: Calla, alfanich de panís,⁷⁵
pues tots sou ancissamers⁷⁶
perquè, en manjà⁷⁷ un garrofi,⁷⁸
ya estau com uns tabalets.
Valenciano: Vosatros, gent de porró,
que sols lo vi que beveu
cada qual, una ballena
no té ventre per a més.
Cathalán: Vosatros dos taperetes
y una oliveta...
Valenciano: Garnieu,⁷⁹
capitans de barretines,⁸⁰
que tots pareixeu juheus
y el aragonés se'n riu.
[p. 696] *Cathalán*: Pobra alaixa aragunès:⁸¹
ell pensa que tenim migas
en ajoboquero.⁸² A fe

⁷² Moneda valenciana. Els darrers s'encunyaren el 1706-1707 (Dolz, 135). En realitat, vol dir: "val un bon no res."

⁷³ Eufemisme, per *Per Déu!*

⁷⁴ Representació gràfica de la forma del català oriental *petons*.

⁷⁵ L'*alfanic* és una "pasta de sucre pastada amb oli d'ametles dolces" i, metafòricament, s'aplicaria a algun cosa delicada. El *panís* és la dacsa o blat de moro (*DCVB*).

⁷⁶ Segurament vol dir menjador d'*encisams* o *enciams* (verdures per a l'amanida).

⁷⁷ Representació gràfica de l'emudiment de la *-r* final, pròpia del català oriental.

⁷⁸ A Tortosa, pinyol de la garrofa. Figuradament s'aplica a alguna cosa menuda (*DCVB*).

⁷⁹ Dolz (136) assenyala que potser vol dir "doneu-li més arguments," i el fa provenir de 'guarnir'. Segurament, si prové d'aquest verb, vol dir 'forniu', 'doneu', per 'guarniu'.

⁸⁰ Segurament fa referència a la "Revolta dels Barretines" (1687-1689), en què els pagesos catalans s'oposaren als abusos de les tropes de Carles II, especialment a Osona, el Bages i el Vallés Oriental.

⁸¹ Representació gràfica del tancament de la vocal *-o-*.

⁸² Deu tractar-se d'un tipus de menjar castellà o aragonés.

que pendria un saboritjo⁸³
per a l'olla en lo cordell.
Aragonés: Todos soys unos roncaayres.
Catalán: Percà⁸⁴ som hòmans⁸⁵ de bé
sensa⁸⁶ que vullgam clavà⁸⁷
lo clau en una pared
per la cabosa⁸⁸ y la punta
en lo cap atapir, pues
sou més tozuts que un formatje,
que en teniu ple lo servell.
Aragonés: Calla, mico!
Catalán: Calla, mona!
Castellano: Señores, acuerdense
que el ángel nos dixo “paz.”
Valenciano: Calla tu, mà de morter!
Qui el possa, al cuch de perola,⁸⁹
averiguar-nos als tres?
Què no sab que som germans
y, encara que ens digam res,
com tots som uns, podem dir,
mes ohir-ne no es consent?⁹⁰
Catalán: Ix de aquí, cap de sigrany!⁹¹
Aragonés: Ya hemos llegado a Belén.
Catalán: Assí diu que està el minyó.
Valenciano: Ay, germans, que yo ya el veig!/
Uns ulls té com a pechines
y lluïxen com a estrels.
Catalán: Mirau-lo, lo cotonat,⁹²
que està tremolant da fret!
Lo gambetu⁹³ li he dar!
Valenciano: Yo, la camissa.
Aragonés: También
le daré para pañales
un cordillate.
Castellano: Pues qué
le he de dar yo? Dos adarmes⁹⁴

⁸³ *Saboritja* és la *sarjolida*, un tipus d'herba aromàtica. Dolz (136) apunta la possibilitat que aquest mot, ací, signifiqui “saborall.”

⁸⁴ Representació gràfica de la forma del català oriental *perquè*

⁸⁵ Representació gràfica de la forma del català oriental *hòmens*.

⁸⁶ Representació gràfica de la forma del català oriental *sense*.

⁸⁷ Representació gràfica de l'emudiment de la *-r* final, pròpia del català oriental.

⁸⁸ Al *DCVB* s'indica que és l'“extrem d'una cosa més gruixat o voluminós que la resta” i que és d'ús al Maestrat, entre altres llocs.

⁸⁹ Faria referència a les crisàlides dels cucs de seda, que, en bollir els capells, restarien als perols. En sentit figurat s'aplicaria a algú deformat o lleig.

⁹⁰ Gassulla d'Ursino fa referència ací al sentiment *nacional* que hi havia, comú, entre els aragonesos, els catalans i els valencians. Sobre aquests versos n'ha parlat Dolz (107).

⁹¹ Curt d'enteniment, segons el *DCVB*.

⁹² Encotonat, farcit de cotó.

⁹³ Llegiu *gambeto*, en pronunciació d'un català oriental: peça de roba.

de tabaco que compré
en Sevilla, perquè sea
correntón.

Valenciano: Guarda si el veu
algú de estos tabaquistes
que estan en lo cor, pues crech
no te'n deixaran un pols,
segons estan famolenchs.

Catalán: Cum de greu,⁹⁵ y quin ne està
lo pardal al pessebret,
y també la sua mara,⁹⁶
y lo para⁹⁷ sant Juseph.
Pareixen inquissidós,⁹⁸
que estan a soles los tres.

Aragonés: ¡Ay, Jesús, que el niño llora!
¿Y qué debe de tener?

Castellano: Sin duda que tiene hambre,
porque mi pansa también
tomaría un buen chorizo.

Valenciano: Pel Fill de Déu! Tragaller!
May penses en altra cossa?

[p. 697] *Catalán*: No plores, bon minyonet,
que jo et duré avellanetas
y bons torrons de Alcover.

Valenciano: Yo et donaré arroz y sucre
y un costal de canyamels.

Aragonés: Hermoso niño, no llores.
Yo también te traheré
mateca para papillas.

Castellano: Yo, si pastor ha de ser,
le daré para el hatero⁹⁹
un burriquillo que, ¡a fe!,
no le ay mejor en Galicia
animal de quatro pies.

Aragonés: Jesús, hijo de la pura
Virgen Maria a quien doy
el parabién, oy os jura
mi fe, por Dios, desde oy,
y fio en vos mi ventura.

Catalán: Minyó, no fasam lo Toni,¹⁰⁰
mirau que só cathalà!
Vaja al diable lo dimoni!
Per Déu vos adoro ja:

⁹⁴ En català, *adaram*: unitat antiga de pes (DCVB)

⁹⁵ Per *Com de Déu* (i).

⁹⁶ Representació gràfica de la forma *mare* en català oriental.

⁹⁷ Representació gràfica de la forma *pare* en català oriental.

⁹⁸ Representació gràfica de l'emmudiment de la *-r* final, pròpia del català oriental.

⁹⁹ Referent al qui portava els *hatos*.

¹⁰⁰ "fer-se el desentés" (Dolz, 137).

no penseu que só boloni.¹⁰¹
Castellano: Dios os guarde, buen Jesús,
 que aunque veys que soy un lego,
 os juro por esta cruz
 que soy honrado gallego
 y assí os vengo a hazer el buz.¹⁰² /
Valenciano: Senyor chich, aginollat
 lo adoro, de tot mon pern,
 per Déu del cel coronat
 y per Fill del Pare Etern.
Cathalán: Ja que el Juseph y Maria
 sabem que són bons pobrets,
 los donarem pa, vi, oli,
 rencetals y bons anyells,
 y els donarà el majoral
 tot quant hajau manesté.¹⁰³
 Y pues esta és nit de gràcia,
 ojats que os fan a sabé:
 Lo primer y principal,
 concedeix lo majoral
 a todas las donas vellas¹⁰⁴
 de què es pugan fer las sellas
 ab un mànech de pahella.
 Íttem, concedeix a aquella
 dona que siga cassada,
 una bona encerrellada
 de la llana de rabosa.
 Íttem, a la que és hermosa,
 un braç de alls que es fàsia¹⁰⁵ un floch.
 Íttem, a la fea, un boch
 per a fer una barzella.
 [p. 698] Íttem, done a la donzella
 un aspi sense cab broca.¹⁰⁶
 Íttem, done a la que és loca
 un rastre de castanyoles.
 Íttem done unes batzoles
 a les viudes relamides.
 Y perquè estiguen servides
 todas en tota ocassió,
 dóna als hòmans un bastó

¹⁰¹ “ser descregut o heretge,” en opinió de Dolz (137). El mot provindria, però, del castellà *bolonio*: “Se dice de los estudiantes y graduados del Real Colegio de España en Bolonia” (*DLE*) i, en sentit col·loquial, vol dir “neci” o “ignorant.”

¹⁰² Fer demostració de reverència.

¹⁰³ Representació gràfica *menester* en català oriental.

¹⁰⁴ Noteu els plurals femenins en *-as*, propis de la fonètica del català oriental.

¹⁰⁵ Forma verbal pròpia del català oriental, per *faça*.

¹⁰⁶ Al *DCVB* trobem que aspi és un “bastó de dos a tres pams de llargària, travessat prop dels dos caps per sengles bastonets en direcció contrària l'un de l'altre, als quals s'agafa la fusada de fil per ésser reduïda a rams o troques.” Per tant, figuradament, ací, persona flaca.

per a fer-las treballà,
que, si volen replicà,
los fàsia fer la rahó.

Valenciano: Ya està vist que el majoral
és home de providència
que ha guanyat indulgència¹⁰⁷
per a tot lo bacanal. /

Ayxí, pues, lo Jesuset,
a tots nos vulla donar
bon frescum¹⁰⁸ per almorsar¹⁰⁹
y bons tragos per a el fret.

Castellano. Yo le suplico que añada
menestra para las fiestas,
buenos principios de crestas
y postres de caponada.

Catalán: Yo dich que a tots nos perdónie
y dónie¹¹⁰ lo necessari:
molt bona oferta al vicari
y que fàsia que ens ne dónie.

Aragonés: Pues yo concluyo la historia,
niño Dios, con advertiros
que lo que llego a pedir
para todos es la gloria.

FIN

[III]

[p. 700] *Letra al Nacimiento de nuestro Señor, para la Nochebuena. II.*¹¹¹

Estrivillo

Què li donarem,
al chiquet de Maria?
Què li doanrem,
perquè lo alegrem?

Coplas

1. Yo li donaré
unes castanyoletes
totes bigarrades,
plenes de floretes,
y un tabalet

¹⁰⁷ A l'original: *indulgència*.

¹⁰⁸ Carn de porc matat de fresc, que no es sala per a guardar-se (*DCVB*).

¹⁰⁹ Forma pròpia del català occidental.

¹¹⁰ Formes verbals dialectals pròpies del català oriental, per *perdone* i *done*.

¹¹¹ Es troba editat, amb grafies regularitzades, a Dolz (141-142). Sobre les analogies amb altres nades, vegeu la nota de Dolz (141).

que em feren en Belem.
Què li donarem, etc.

2. Yo li donaré
una flahuteta
de or y de plata,
tota viradeta,
encara que és obra
de Matusalem.
Què li, etc. /

3. Yo li donaré
un tiraboquet,
boleta de plata,
ben tornejadet,
cordonet de seda
de Jerusalem.
Què li, etc.

4. Yo li donaré
un violinet
de évano y marfil,¹¹²
molt ben obradet;
un arquet de perles
que val més que trem.¹¹³
Què, etc.

5. Yo li donaré
una baldufeta
de un sol diamant,
ben afinadeta;
cordellet de Flandes,
millor que el topem.
Què, etc.

6. Ya diu que té prou
de aquestos joguets,
per a divertir-se
ab los minyonets.
Y pues ya ho ha dit,
no li preguntem.
Què, etc.

FIN

[IV]

¹¹² En tant que matèries luxoses, són denominades en castellà, atés que les capes populars amb prou pena les haurien vistes mai.

¹¹³ Aquest mot no té una significació clara. Tampoc ho explica Dolz (141).

[p. 702]

*Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. IV.*¹¹⁴*Coplas*

1. Dones, si a cas teniu fret,
 possau-os les mantellines
 per a vindre a les matines
 a adorar al Jesuset.

Y, pues la iglesia està uberta,
 portau totes bona oferta,
 que no ranye lo escolà,
 faralà, faralà, faraleta,
 faralà, faralà, faralà.

2. Yo os dic: no hi ha què pensar-i,
 que no sigau miserables,
 perquè se'n riuran los diables,
 pues lo do no és del vicari.
 Tot és per a al Jesuset,
 per a sopes y cusset,¹¹⁵
 que és cert que os ho pagarà,
 faralà, etc.

3. Vingueren ya les cassades
 y les reganyones velles,
 les presumides donzelles
 y les viudes remilgades.
 Y, pues totes estan bé,
 ya tenim canet en ple
 y el chiquet se'n folgarà,
 faralà, etc.

4. Les dones que dormiran,
 si no fan bones becaades,
 resten escomunicades
 per la burra de Balam.¹¹⁶
 Mes, cuydado en algun tro,
 perquè no es permet això
 y lo poble ho sentirà,
 faralà, etc. /

5. Escolà, guarda al chiquet
 lo almorzar en la escudella,

¹¹⁴ Es troba editat, amb grafies regularitzades, a Dolz (144-145).

¹¹⁵ Aquest mot és explicat mol bé per Dolz (144): “A Morella, se'n diu cusset a les farinetes que es donen als xiquets fetes amb pa ratllat i mel. No ho he vist registrat enlloc.”

¹¹⁶ La referència prové del llibre bíblic dels *Números* (22, 7-35).

perquè yo sé que una vella
 te vol pillar lo cusset.
 Mira que la guardes bé
 perquè, si no, per ma fe,
 que lo minyó plorarà.
 Faralà, etc.

6. Dels hòmens tant sols diré
 de que tots són uns badochs
 que es rihuen com a sabochs¹¹⁷
 y no saben lo per què.
 Mes, si porten palla al bou
 y a la mula fara[n] prou,
 que tot se'ls perdonarà.
 Faralà, etc.

7. Los músichs del cor treballen,
 tots assentats en lo banch
 y, si no els donen vi blanch,
 ya les goles se'ls esgallen.¹¹⁸
 Ells daran al Jesuset,
 per a que guste el pa beneyt
 un rollet de marzapà.
 Faralà, etc.

8. Al bon Juseph, lo vellet,
 y a Maria, la madona,
 donem tots la enhorabona
 de haver naixcut lo chiquet.
 Tinguen los tres bones festes.
 O, què bones que són estes
 per a tot gènere humà!
 Faralà, faralà, etc.

FIN

¹¹⁷ Un tipus d'ocell.

¹¹⁸ Significaria *esberlar* o *esqueixar*, però, tal com afirma Dolz (145), ací s'hauria d'entendre en el sentit *d'esgargamellar-se*.

[V]

[p. 704]

*Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. VI.*¹¹⁹*Coplas*

1. Marramau, marramau, marrau,
bachilleres, com no callau,
que està domint lo chiquet?
Y si el desperatu, és fet
haver-ne tres sous de pau.
Marramau, etc.

2. Portau-li un plat de torró,
que si es desperta el minyó,
és cert que voldrà plorar,
y, per a fer-lo callar,
és lo medi més suau.
Marramau, etc.

3. Pastorets y pastoretas
portau-li per a sopetes,
que estiguen ben estovades,
unes poques rescalfades,
perquè sé que al chich li plau.
Marramau, etc.

4. Porteu també, donzelles,
unes pelletes de ovelles
a l'infant, que té molt fret,
per a fer-li un vestidet
bigarrat de blanch y blau.
Marramau, etc.

5. Porten-li ya, los fadrins,
grana per a uns borseguins.¹²⁰
Y, segons el os conté,
ben fets a la virulé,¹²¹
y molt millor si els bordau.
Marramau, etc. /

6. Porten velles y beates
unes polides safates
de cordovà de la flor,
ab ses evilletes de or,

¹¹⁹ Es troba editat, amb grafies regularitzades, a Dolz (147-149).

¹²⁰ Tipus de calcer que arribava fins a mitjan cama.

¹²¹ Del francès *bas roulé*, que designava una forma especial de portar les calces. Passà a significar, després, 'de mala manera' o 'descuradament'. No apareix enregistrat al *DCVB*.

trepades de dau en dau.
Marr., etc.

7. Porten-li ya, les cassades,
confitures de melades
y un sombrero de castor
ab un floch de gran primor
y una joya per a el trau.
Marr., etc.

8. Les viudes, com són provides,
porten cosses molt garrides:
bueltes,¹²² camisses, corbata
y campaneta de plata
en un bahulet en clau.
Marr., etc.

9. Los hòmens li van duhent
recentals¹²³ de cent en cent,
pues saben que este Senyor
ha de ser un bon pastor
y per tal lo contemplau.
Marr., etc.

10. Pues que tant rumor hau fet,
ya està despert lo chiquet.
Y si ara, de calent,
en un entreteniment
alegrar no el procurau,
marr., etc.

11. Este infant és tan polit
que el sol tot envergonyit
al veure sa claritat,
de temor se és amagat.
Y així, mentre lo adora,
marr., etc.

12. Al bon Juseph y Maria,
que és la Verge que al chich cria,
pues nos duhen prenda tal,
los possareu en cabal
donant-los tot quant vullgau.
Mar., etc.

¹²² Castellanisme que designa un adorn tèxtil per a altres peces de roba.

¹²³ Segons el *DCVB*: “Dit d’un animal de llet, especialment d’un anyell; cast. *recental*. Aquest mot, usat a Tortosa i a alguns punts del País Valencià, és un castellanisme però el veiem acceptat pel Diccionari Fabra.”

FIN

[VI]

[p. 705] *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena*

Concurren

*Manuelet**Juanet**Juanet:* Manuel, home!*Manuelet:* Què vols?*Juanet:* Me vols deixar un diner,
perquè la rifa se acaba
y no en tinch cap?*Manuelet:* Que no tens
per a vendre alguna griva?¹²⁴*Juanet:* A fe que corre mal temps,
pues en tots los savinars
ni encara una ploma es veu.
Yo et pagaré lo dumenche
y, si em fas esta merzé,
te donaré un trompichol.*Manuelet:* Home, no puch.*Juanet:* Home, a fe,
yo et daré una castanyola!
Vols, amigacho? Anem,
bon chich, que el turrón¹²⁵ se acaben!
Vols fer-o, bon Manuel?*Manuelet:* Home, no, que tinch un sou, /
que ma mare no en sap res
y me'l guardo per a fira
a comprar-me un rahonet.*Juanet:* Home, si tu no me'l deixes,
a ta mare lo y diré.*Manuelet:* Eu, eu! Y ell ya ho crehia.
No en tinch cap!*Juanet:* Ay, mentider!*Manuelet:* Chich, que et penses que yo só
home de trafech? Pues creu
que estich retirat al banch,
perquè la bosa està en pèl.
Bon Juan, deixa't de tarrons,
que crien cuchs, y anem
a les matines. Veuràs

¹²⁴ Ocell de la família dels túrdids (*DCVB*).¹²⁵ Gassulla sembla que oscil·la entre les formes *turrón*, *tarró* i *torró*.

com toquen los instruments,
 guitarres y violins,
 flahutes, asts, morterets,
 [p. 706] castanyoles, rosinyols
 y molts suros sense mel.

Juanet: Pues home, això és lo enredro!
 Y els pastorets què han de fer,
 que tants dies ha que es proven
 y de estudiar los papers
 estan tremolant les cuynes?

Manuelet: No és això, que això ya ha fet
 faro, perquè els han caygut
 los ous en la cendra,¹²⁶ pues
 se han quedat ya tots gelats
 entre la turbisca¹²⁷ y neu
 y no y à qui de allí els traga.

Juanet: Més los valia haver fet
 una danza de titans¹²⁸
 y podrien a tot temps
 ballar en la confraria.

Manuelet: Bé valia això molt més!
 A les dones los sab mal
 que no es fasen pastorets .

Juanet: Prou ne fan elles en cassa.

Manuelet: De a hon ho sabs això tu, eu?

Juanet: Mon pare, que en un bastó,
 a ma mare, a dos per tres,
 sense que tingam farina /
 fa rodar lo cedacet.¹²⁹

Manuelet: Això és pa de cada dia,
 que en ma cassa és lo mateix.

Juanet: Pues home, allà se les hajen!
 Lo que yo voldria és
 menjar un pa de tarrons.
 Y, pues la pobresa ens té
 fets uns frares capuchins,
 discurrim lo que farem.

Manuelet: Anem a la iglésia a oyr
 les coples al Jesuset.

Juanet: Home, no són totes noves
 les que canten. Bé val més
 unes que yo ne he compost.

Manuelet: Que eres poeta, Juanet?

Juanet: El dia que no berene,
 me fa el ventre villancets,

¹²⁶ Aquesta expressió apareix altres vegades, en Gassulla, i sembla voler dir “que s’ha perdut tot.”

¹²⁷ Torb, vent que alça la neu, al Maestrat (DCVB).

¹²⁸ Es refereix a un ball tradicional documentat a les comarques tarragonines i a Morella.

¹²⁹ Possibles referències eròtiques en aquesta estrofa. O bé fan referència a les desavineces conjugals.

y en tinch moltíssims composts
y tots són al Naiximent.

Manuelet: Si eres poeta, no admiro
que estigues sense un diner.
Y pues tens habilitat,
home, los dos cantarem:
amostra'm tu les copletes.

[p. 707] *Juanet*: Provem-les ara mateix!

Manuelet: Vajen! Que havem de afrontar
als músichs jóvens y vells.

Juanet: Tin compte, que aixina diu...

Manuelet: Com un llam ho deprendré.

(*Canten los dos*)

1. Cantem al chiquet que naix,
tirolírolí!
Donau-li sopetes
de llet de ovelletes
y un traguete de vi.

2. Este és lo promés Messies,
que dihuen les profecies,
tirolírolí!
Donau-li, etc.

3. Este és lo Fill de Déu pare,
que una donzella és sa mare,
tirolírolí!
Donau-li, etc.

4. És lo pastor de pastors,
rey de reys y de senyors,
tirolírolí!
Donau-li, etc.

5. Per obra de Espirit Sant
ha pres carn aquest infant, /
tirolírolí!
Donau-li, etc.

6. Pues en temps de fret y neu
nos embia son Fill Déu,
tirolírolí!
Donau-li, etc.

7. Si el món nos ve a restaurar,
Juanet anem-lo a adorar,
tirolírolí!
Donau-li, etc.

8. És més bonico que el or,
que a tothom li roba el cor,
tirolirolí!
Donau-li, etc.

9. Si no té per a rifar,
tot lo sou li he de donar,
tirolirolí!
Donau-li, etc.

10. O, que venturós portal
que albergà al rey celestial,
tirolirolí!
Donau-li, etc.

11. Bon Jesús, sigam amichs,
que oferim de ser bons chichs,
tirolirolí!
Donau-li sopetes, etc.

[p. 708] 12. El Jesuset que ens perdone
y les coples nos abone,
tirolirolí!
Donau-li sopetes
de llet de ovelletes
y un traguèt de vi.

Juanet: Manuel, cert has cantat
ab tanta solfa com yo:
ni el *Sintaxis* de Torrella¹³⁰
podia cantar millor.

Manuelet: Bé. Puch tindre confiança
de poder ser cabiscol
del campanar o la Tosa¹³¹?

Juanet: Bé la pots tindre del cor
de una mazana¹³² podrida,
perquè eres home de esforços /
y si els músichs lo han oÿt,
de pura vergonya a tots
los trobarem amagats
per davall dels façistols.

Manuelet: Pues anem-[n]os-ne a la iglésia

¹³⁰ Fa referència a un popular volum de Joan Torrella, imprès sovint als segles XVI, XVII i XVIII, i amb títols més o menys semblants (p. ex: *Brevis ac compendiaría syntaxis partium orationis institutio ex variis scriptoribus collecta*, València, Pere d'Huete, 1571), que en temps de Gassulla i durant tot el set-cents encara es va fer servir a les universitats per a aprendre llatí. El text, però, no va estar exempt de polèmica, per part d'erudits com Maians (Gil nota 8).

¹³¹ Muntanya de la zona de Morella, de 1092 m. d'altitud.

¹³² Poma. Forma pròpia del català de la Franja, Tortosa, Vinaròs i Morella, segons el *DCVB*.

que esta habilitat no es pot
dexar estar més oculta.

Juanet: És cert de què tens rahó!
Y anem a dar-li al chiquet
les gràcies que ha dat als dos
ofici per a alegrar-lo,
puix havent naixcut pastors
som músichs y som poetes
y hòmens de satisfacció.

FIN

[VII]

[p. 710]

Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. VIII.

Coplas

1. Pastorets del territori,
veniu tots a fer un ball,
que ha parit Verge Maria,
de Belem, en un portal.
Pepet toca la flahuta
y Manuel lo tabal;
Gabrielet les castanyoles;
les pastores a ballar.
2. Pareix que es riu lo chiquet;
és cert que se'n deu folgar.
Toca, Joseph, tiroliro;
Manuel, tampatantam;
Pepet toca la flahuta, etc.
3. Per ma fe, de dos en dos,
tots lo venen a adorar:
los uns porten formatjes
y los altres recentals.
Pepet toca, etc.
4. O, què bons minyós que són
y com saben obligar,
pues la festa tota és de ells,
hasta la missa del gall!
Pepet toca, etc. /
5. Portau-li bones pelletes
al chiquet, que està gelat,
que ell os guardarà dels llops
les cabretes y bestiar.
Pepet toca, etc.

6. Ya li porten mil cossetes
que els pastors són molt honrrats,
y una bona rescaldada,
que el pobret també té fam.
Pepet toca, etc.

7. Més ventura tenen ells
que los nobles y los grans,
per ser plenipotenciaris
que al món publiquen la pau.
Pepet toca, etc.

8. Del bon Juseph y Maria
són amichs en veritat,
pues en sa major funció
sols ells són los convidats.
Pepet toca, etc.

FIN

[VIII]

[p. 712]

Letra al nacimiento, para la Nochebuena. X.

Coplas

1. Ab llicència de Maria
y del bon Juseph, espós,
li farem quatre festestes
al recién naixcut minyó.
Toca lo tabal,
toca els cruixidors,
toca les sonalles,
toca el rosinyol.
Aco, aconetes, aco!

2. Mirau-lo en lo pesebret,
que és cert que és molt salandó.¹³³
Pues, a qui no ha de echizar,
si és més bonico que el sol?
Toca lo tabal, etc.
Ay, ay que el agafo,
dachaló, dachaló, dachaló. /

3. Yo crech que no hi ha de haver,
ni may y ha hagut en lo món,
un chich com este que naix,

¹³³ El diccionari d'Escrig-Llombart recull *salandó* com "Gracioso, donairoso, donoso."

tot de perles y de or.
Toca lo tabal, etc.
Ay, que fa botetes!
No plores, no, no, no!

4. Bé pot estar desvanida
sa mare, ab molta rahó,
perquè yo també ho estich,
juntament ab los del cor.
Toca lo tabal, etc.
Chaz, chaz, chaz, chaz,
ànimes y cor!

FIN

[IX]

[p. 714]

*Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XII.*¹³⁴

Estrivillo

Pitintín, pitintín, pitintín,
baylamo lo neglo le matachín.
Fuhuhú, fuhuhú, fuhuhú,
que venimo del Tolú.

Coplas

1. Sapevo la novedade
de aquesta notte, seores?
Ha parido Virgen madre
un chicotiyo de flores.
E muy branco pinchirillo
mays bello que un serafín.
Pitintín, pitintín, etc.

2. Nom de Déu, y que minyó!
Ay Jesús, que me derritu!
A fe de christià és garrit!
Servitur bello infanciulo.
E mardiu que san Juseph
ni li canta quilindín.
Pitintín, pitintín, etc.

3. Non tene niente de miedo

¹³⁴ Lletra en diferents idiomes. Mentre a l'estrivillo imita l'accent dels negres –*lo neglo*, per ‘los negros’, etc.–, les cobles següents combinen el portugués –més o menys aproximat, com la resta de llengües–, el *atalà*, l'italià, i el llatí. A la introducció hem comentat més àmpliament aquestes exhibicions políglotes dels autors de l'època.

a lo corno de le bove.
 Pobre de mi si el mosega! /
 Miño toro non le mordes!
 Pareze que abre la boca.
 O, sampardiu, le cuquín!
 Pitintín, pitintín, etc.

4. Tutte le pecore, campi,
 le animale, le pastore
 le fachemo la buz buz
 para que todos le adoren,
 a pessar del'inimico
 e lo diablo malandrín.
 Pitintín, pitintín, etc.

5. Andiamola a reingranciare
 a Madona del'honore
 e lo neglo también vamo,
 Sior, que non sono borde.
 Por todos al mundo viene,
 pus no es este el rue divín.
 Pitintín, pitintín, etc.

6. Bienvenido seáys, niño!
 Benvenuto mio Patrone!
 Zalammelé seor Chichú!
 Siau benvengut, Déu home!
 Gardi Diu petit garciu,
 pois as copras ya dan fin.
 Pitintín, pitintín, etc.

[X]

[p. 715]

Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena

Concurren

Antoniet
Geroniet

Antoniet: Geroni, vols vindre en mi?
Geroniet: A hon vols anar, bon Anton?
Antoniet: Tinch un negoci precís:
 que esta nit és nit de forn
 y voldria anar a fer
 micha dotzena de cochs.¹³⁵
Geroniet: Això no ho haguera dit

¹³⁵ Tipus de coca. Al camp de Tarragona, “panellet de forma llarguera,” segons el *DCVB*.

del meu sant lo seu lleó,
 pues un home que no porta
 faldetes, sinó calzons,
 vol anar a oyr falòries
 de les dones y pudors
 que es dihuen per un res,
 sens dolzayna, to ni so,
 a hon totes pretenen ser
 -tinga o no tinga rahó-
 per a governar lo poble,
 el alcalde y regidors. /
 Pues les dones no coneixen
 que el seu juhí val tan poch
 que no alcanza a governar
 una lloca an¹³⁶ quatre polls,
 sens que tinga més que fer
 que dar-li un poc de segó.
 Home, anem-nos-ne a jugar.
 Si tu no pastes tampoch,
 què n'has de traure, de anar
 a fer màixqueres al forn?

Antoniet: Sens dupte que tu no sabs
 Geroniet, a què vaig yo.
 Esta nit és de matines
 y com naix lo salvador,
 Jesús, lo fill de Maria,
 que ve a redemir lo món,
 per a alegrar al chiquet
 vull anar esta ocassió.

[p. 716] *Geroniet*: A fe de bon chic, Tonet,
 que no pensava en això!
 No de bades tot lo dia
 no paren los llavadors,
 fetes un ergo les dones,
 desperdiciant lo sabó
 en llavar-se les camisses
 y amidonar-se los colls!

Antoniet: Elles se posen més ertes
 les randetes que no un boix,
 com si fossen golilletes¹³⁷
 de algun bigardo cugot.

Geroniet: No veus què cares que fan,
 perquè ens ohuen ara als dos?
 A fe que, perquè callàssem,
 nos darien de bon cor,
 cada una, de per si,

¹³⁶ Llegiu *en* amb la significació d'*ab*.

¹³⁷ Castellanisme. Col·loquialment, el mot *golilla* feia referència a un ministre que portava un tipus d'adornament voltant-li el coll.

un bon almut de fesols.

Antoniet: Que y ha hagut zarpa a la grenya,
esta vesprada, a la font?

Geroniet: Per ser cosa molt de riure,
te la vull contar, Anton,
pues és vist que tu no ho sabs /
y és just que ho sàpia tothom.
Llavava una remilgada,
que no tenia prou lloch,
y la que estava al costat
no feya si fer-li el sort.
Y, rebentant la tronada,
si al corral n’i auria prou,
ya es digueren des de luego
de les festes tots los noms
de bruta y de bachillera,
y, encenent-se més lo foch,
al compàs dels puntapeus
anaven bolant los sochs.¹³⁸
Ya vingueren a les mans,
com si filassen al torn,
fent-se dels cabells bolichs
per a fer-nos pilotons;
y, agarrant-se, qual cuspins,
dels gafets dels mocadors,
van a terra els monuments
y a l’ayre els esclafidors.
A l’instant se mogué un arca¹³⁹,
fetes totes uns lleons:

[p. 717] quala té el nas arrapat,
quala la mà, quala el coll;
quala el devantal romput,
faldetes y estrenyedors,
bufant totes com a serps,
ab més virí que escursons.¹⁴⁰

Antoniet: Y qui les va despartir?

Geroniet: Qui, em preguntes? Dich que un gos,
que se n’anava fugint
de la muleta y el bou.
Y, al veure’l baixar corrent,
totes tremolant de por
se posaren en silenci
com per a oyr lo sermó.

Antoniet: Deixa-les estar, Geroni,
que són gent sense rahó
y parlem del Jesuset.

¹³⁸ A Morella “sabata de cuiro o de roba amb sola de fusta o de suro” (DCVB).

¹³⁹ A València, lluita a pedrades entre joves (DCVB).

¹⁴⁰ Tipus de serp verinosa (DCVB)

Pues, ¿no seria millor
 anar a la rifa, ara,
 y portar-li tarrons,
 que al chiquet li agradarà /
 com un bé de Déu lo dols?

Geroniet: Massa, dius bé! Anem a pressa!

Però, aguarda. Què és això?

Antoniet: Ara proven les copletes,
 per a cantar-les de cor.

Geroniet: Pues escoltem un poquet...

Antoniet: Escoltem-los, si tu vols,
 y, pues ya pareix que canten,
 para la orella y chiton.

(Cante's les coples)

1. Digam al chiquet que naix,
 que és lo Fill del Pare Etern,
 quatre floretes boniques
 de les del jardí del cel.
 Roseta encarnada,
 purpural clavell,
 maravella hermosa
 y flor de Jessé.
 A la cumbé,¹⁴¹ para la cumbé!
 Que és lo chich un ramellet!
 Ay, cumbé! Maria sola
 [p. 718] és la que és mare de Déu,
 que esta Verge soberana
 lo va parir en Belem.

2. Com ha naixcut en lo fret
 y despulladet està,
 gargayà, gargayà, gargayà,
 tot se gela, tot tremola,
 gurruà, gurruà, gurruà.
 Dau-li les teles del cor
 per a que es puga abrigar
 A la cumbé, para la cumbé!
 Que és lo chicotillo lo Jesusé!¹⁴²
 Ay, cumbé! Maria sola,
 és la que és, etc.

3. Si la muleta y el bou,
 que són dos irracionals,
 gargayà, gargayà, gargayà,

¹⁴¹ Dansa pròpia de Guinea Equatorial.

¹⁴² Novament Gassulla estaria imitant l'accent dels esclaus africans, en aquest cas, fent-los parlar, generalment, en català.

lo acaronen y lo alenen,
 gurruà, gurruà, gurruà,
 és rahó que tots los hòmens
 vagen a pressa a adorar.
 A la cumbé, para la, etc./

4. Encara que és tant pobret
 per nosaltres pagarà,
 gargayà, gargayà, gargayà,
 que ens estima, que ens ama,
 gurruà, gurruà, gurruà,
 pues ve a lliurar de l'infern
 a tot lo gènere humà.
 A la cumbé, para la cumbé!
 Que és lo chicotillo lo Jesussé!
 etc.

Geroniet: Home, valen un Perú¹⁴³
 les coples, en veritat

Antoniet: Encara en y à de millors.

Geroniet: No podem deixar de anar,
 que és cert ha de haver gran bulla.

Antoniet: No y à ducte la y aurà!

Geroniet: Pues anem a pendre puesto,
 que ya volen començar.

FIN

[XI]

[p. 720]

Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XIV.

Tres, dos y as:
 fra Mancho porte el compàs.
 Canten Diego y Agustí,¹⁴⁴
 quiquiriquí, quiquiriquí.
 Y fra Thomàs anadix:
 mix, mix, mix, mix.

Ningú pot, sinó un poeta
 ajustar esta quarteta
 per a cantar al chiquet.
 Mancho mancha el organet
 y la solfa la fa Diego;
 fa lo tiple del borrego:
 be, be, be; sol, fa, mi, re.

¹⁴³ Segons el *DCVB*: “ésser molt valuós.”

¹⁴⁴ Els personatges que hi trobem devien ser membres ben coneguts de la congregació conventual on es representava aquest villancet. Tornem a trobar-los en una altra composició, més avall [XIII].

Passe la música avant,
 que la gent està esperant.
 Y esta nit, que és nit de festa,
 vaja una copla de cresta,
 pues lo thenor de Agustí
 solfeja per ut, re, mi,
 quiquiriquí, quiquiriquí.

Entre lo tiple y thenor,
 lo contralt és mediador,
 que en bona solfa, sens dany,
 a fra Thomàs li pertany.
 Y com los seus infantillos
 són los gats, en estrivillos
 solfeja, ab veu molt suau:
 mau, mau, mau, mau.

La quarta veu concurrent
 ha de ser tota de vent.
 Mancho, que el cap ne té ple,
 farà son paper molt bé. /
 Y així, toque des de luego,
 que ya comenza fra Diego.

*Diego:*¹⁴⁵ Supuesto me fan cantar
 y no tiene otro remey,
 tengo de dir dos cossetas
 esta noche al Jesuset:
 “Niño, pues vienes al món,
 quando tan viejo me veus,
 per a alargar-me la vida
 te pido un poc de cusset.”

Thomàs: Yo també demane al chich,
 puesto que de gràcies ve,
 y és que no vaja tacat,
 mentres que siga cuiner.

Agustí: Yo li dich diga a la Verge
 de Agres faza de què
 no em perda en lo que li dich,
 y sab aquell que me entén.

Mancho: Yo li dich que done als quatre
 un poquet de enteniment,
 que per la mula y lo bou

¹⁴⁵ Aquest frare fa l'efecte de ser aragonés o castellà. És per això que, quan parla, mostra una mescla de llengües que provocaria la hilaritat entre els qui escoltaven.

li demane esta mercé.
 Tinguen pues molt bones festes,
 Jesús, Maria, Juseph,
 lo prior, lo subprior
 y los frares del convent.

Y si ens donen arguilando,¹⁴⁶
 tinguen-les bones també
 hòmens, dones y preveres,
 les monjes y sant Francés.

FIN

[XII]

[p. 722]

Letra al nacimiento, para la Nochebuena. XVI.

Coples

1. Alegrem aquesta nit
 al chiquet que està plorant.
 No digam res de les dones,
 pues que no volen callar.

“Pimfiliu, pimfilau,
 chica no dormgues,
 que el fus te cau.”
 “Mare tinch son”
 “Deixa’t de becar.”

Passa assí, passa allí, passa allà:
 acaba la lliura,
 que la has de espiar
 per a el Jesuset
 que va despullat.

2. Ya van a ordir los bolquers,
 mes lo fil se va trencant,
 que, com los put la fahena, /
 no s’i gozen acostar.

“Pimfiliu, pimfilau,
 chiques què feu
 que no debanau?”
 “Mare, si es trenca
 y no ho sé lligar.”

Passa assí, passa allí, passa allà:

¹⁴⁶ Al DCVB: “variant per *aguinaldo*: estrenes o present de Nadal (Maestrat, Vall d’Uixó, València).”

y lo teixidor
 què cara farà?
 Ay, pobra de mi,
 que s'à embolicat!

3. Lo Jesuset que ya veu
 que no fan res en tot l'any
 y per a fer-li vestit
 filen vespra de Nadal,
 pimfiliu, pimfilau,
 los diu: “Bones dones,
 per què treballau?
 [p. 723] Veniu a matines,
 no esteu marganyant.

Passa assí, passa allí, passa allà:
 no penseu que só
 algun sacristà,
 que porto sotana
 y cuello esgarrat.

4. Mirau què diu sent Juseph
 y la reyna angelical:
 que per a vestir al chich
 vòstron cor serà bastant.

Pimfiliu, pimfilau,
 sereu venturoses
 si a cas lo y donau,
 que aqueixe¹⁴⁷ chiquet
 és un marzapà.

Passa assí, passa allí, passa allà:
 mes elles no ho ohuen,
 perquè estan becant.
 Pues toca el marchango
 y despertaran.

5. Dau-li al chich un parell de ous
 perquè·ls y fassen menats.
 No·ls y demaneu a sinch, /
 perquè dirà que són cars.

Pimfiliu, pimfilau,
 si en eixe brasser
 totes os jocau,
 és cert que en la cendra
 los ous os cauran.

¹⁴⁷ Forma pròpia del pronom demostratiu al Maestrat (*DCVB*).

Passa assí, passa allí, passa allà:
 la mula y el bou
 se os aventaran
 a cozes la una
 y el altre a mufar.¹⁴⁸

6. Sempre dihuen que els cantors
 dihuen de les dones mal:
 si no els saben res de bo,
 com no venen a informar?

Pimfiliu, pimfilau,
 pues al Jesuset
 la bava li cau
 de oyr estes cosses,
 perdó demanam.

Passa assí, passa allí, passa allà:
 Y la enhorabona
 del chich li donam
 a la Verge mare
 y al seu espòs cast.

FIN

[XIII]

[p. 725] *Letra al nacimiento, para la Nochebuena. XVIII.*¹⁴⁹

Xàcara

Los que os picau del saber
 y presumiu de estudiants,
 veniu al pou de la ciència
 ple de tarquim y de fanch.
 Fra Mancho, que és entre els llechs
 un gran dotor de secà,
 pues en flahutes de bajoques
 toca el orge per detràs.¹⁵⁰

Catedràtich de almadraves,
 solfista de B quadrat,
 obri escola a tots los llechs

¹⁴⁸ Al *DCVB* es registra com “mugir” i se’ns diu que és viu a Benassal, però no n’apareix documentació.

¹⁴⁹ Els personatges que apareixen en aquesta composició són, en part, els que ja hem trobat més amunt, a

[XI].

¹⁵⁰ Forma arcaica i deialectal a Tortosa i el Maestrat (*DCVB*).

de totes les facultats.
 Vol explicar lo misteri
 esta nit del recién nat
 y comenza sa lectura
 de esta forma: A, A, A.

Tots: Eixa lletra, el asse la fa! /

Mes fra Thomàs, lo cuiner,
 li arguix, escudellant,
 dient que sab del misteri,
 si el parenostre no sab.
 Afora, que Mancho diu,
 lo cathredàtich picat,
 no sabeu que l'A, Jesús,
 se comenza per la A?

Tots: Eixa lletra, el asse la fa!

Mes lo sacristà Candel,
 parent del ciri pasqual,
 ab la llengua de t[r]es sous,
 [p. 726] li diu tartamudejant:
 “Ma-Mancho, qui·t po-posa en qüentos,
 si ets un llech desordenat?
 Y el respon: “No sab que só
 el Sineca entre tots A?”

Tots: Eixa lletra, el asse la fa!

Pues, si això li repliquen
 Agustí, Diego y Thomàs:
 “Mancho, Mancho, taca o taco.”
 Explica'ns lo que no sabs.
 Digues: per què aquesta nit
 se diu la missa del gall?

Mancho: Això del gall, al cuyner,
 perquè yo me'n rich: a!, a!

Tots: Eixa lletra, el asse la fa.

Tampoch ab tota sa ciència
 explicar-nos no sabrà
 la virtud del pa beneyt!

Mancho: Això toca al sacristà,
 per ser el que el repartix.
 De més a més ho diran
 les hechizeres y brúxies

tan clar com la ba, ba.

Tots: Eixa lletra, el asse la fa!

És cert que el so mestre Mancho
té ingeni de papagall, /
que, en explicar la escritura,
és com la aygua de escurar.
Diga: per què los pastors
foren primer a adorar?

Mancho: Perquè ans no anaren altres.
No és este bon texto, a?

Tots: Eixa lletra, el asse la fa.

Llàstima que tal capilla
no el hajen fet provincial;
mes, la futura, de Diego,
ha de tindre en son bisbat.
Este sí que és home entés,
este sí que és home gran,
que ha de donar a la empremta
molt fum per a treballar.
Major columna de Fez,¹⁵¹
Castelló no la tindrà,
ni tampoch la religió
altra corona de nap.
Lo bou y la mula vehent
dotor tan irregular
deixen la palla per dar-li
a Mancho un vítor a brams.

FIN

[XIV]

[p. 727] *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena*

Concurren

Jacintet
Sonsoret

Sonsoret: Jacintet, per què em cridaves?

Jacintet: Acosta't més per ensà
y para la orella bé,
que yo ho diré, si no ho sabs.

¹⁵¹ Segurament, eufemisme, per no dir "columna de fe."

Sonsoret: Dignes lo que vulles dir.

Jacintet: Vull dir que, de assí en avant,
 sàpies més de cortesia
 y depregues de parlar,
 que no em diuen Jacintet,
 sinó Jacinto, el galan.
 Y tu, també, des de ara,
 fes-te més de respetar,
 pues los temps no són tots uns,
 perquè lo món està al cap
 y és menester dar a entendre
 que som ya com a gagants. /

Sonsoret: Sens ducte, de lo que dius,
 ganes de riure me has dat,
 que encara no som los dos
 com la corona de un nap,
 ni menys com un garrofi
 y ya vols homenejar?
 Y així, digues, en què et fundes?

Jacintet: No discurreixes bastant,
 quant veus que el senyor vicari
 en missa, al peu de l'altar,
 llegint en uns paperets
 totes les festes està.

Sonsoret: Home, això què té que veure?
 Pues lo que llig ya se sab
 que són los aniversaris,
 [p. 728] y les misses de tot lo any.
 Eres simple, Jacintet!

Jacintet: Home, parla bé, si en sabs.
 Pues, aquells papers que esgarra,
 digues-me tu què seran...

Sonsoret: Allò són monestacions¹⁵²
 de tots los que es van cassant.

Jacintet: Pues ahí està lo busillis,¹⁵³
 bon Sonsor. Per lo tant,
 ya no y à fadrins al món.
 Certament, aniran cars.
 Y aixi, ma mare me ha fet,
 per a que vaja a rondar,
 de una mantellina vella,
 una capeta que està
 sense girada. Y tu, home
 -homenot, més que homenàs-,
 digues-li també a ta mare,
 per anar arrebozat,

¹⁵² Variant antiga.

¹⁵³ Forma detectada en castellà, del llatí, *in diēbus illis* 'en aquellos días', i que col·loquialment vol dir "punto on rau la dificultat d'un assumpte" (DLE).

de algun tros de cubertor
que et fasa una capa.

Sonsoret: Ay! /

Bon Jacinto, segons dius,
és cert que ya estam al tall:
y podrem pujar al cor?

Jacintet: Al cor dius? Al campanar!

Y encara anyadix yo més:
en la veleta, a cavall!

Sonsoret: Sabs lo que estich discurrint?

Si ens podrem cassar enguany!

Jacintet: Has menjat confits de boda?

Sonsoret: Home, no. Y tu?

Jacintet: Ni un clau

trencat per mig, que yo he vist.

Sonsoret: Pues paciència y barallar,

que segons veig ha de ser
fer marits per a el altre any.

Però, em consola una cossa.

Jacintet: Dignes-me quala serà.

Sonsoret: Mosén Jaume, el senyor mestre,

ya no tindrà potestad
de donar-nos calpizons,¹⁵⁴
bofetades ni azotar.

Jacintet: No y avia yo caygut.

Tens rahó, a fe de christià!

Ya se acabà la pahor,

[p. 729] ya se acabà el tremolar.

Sonsoret: Pues ara, què farem, home?

Jacintet: Ara tot serà escombrar,

pendre tabaco, escupir...

Sonsoret: Y els diners de a hon eixiran?

Jacintet: Llevar-se de la ració,

que altres hòmens així ho fan

Sonsoret: Millor és la panxa plena,

que no tindre brut lo nas,
pues qualsevol home jove
pareix vell de huytanta anys.

Y en esta ocassió nosaltros
havem de anar molt preciats
y untar-nos en cansalada
los cabells que siguen llarchs,
y en la bosa de corretja,
alesna,¹⁵⁵ pinta, didal,
agulla, fil de espardenyas
y altres necessaris trasts

¹⁵⁴ Calbissó, calbot.

¹⁵⁵ "Eina que empen els sabaters i basters per foradar la sola i couro," registrada a Morella, entre altres llocs (DCVB).

que fan a un home ser home...
 ... Y navaja de llescar! /
 Home, quants tomps¹⁵⁶ dóna el món
 y què mundanzen que fa!
 Ahir érem uns mocosos,
 hui encara no ens ham mocat!

Jacintet: Home, anem-nos-ne a matines,
 pues és vespra de Nadal
 y en lo cor faran grans coses.

Sonsoret: Bé has dit. Y, pues no portam
 capes per a estar al cor,
 assentem-nos en los banchs,
 detràs del senyor justícia
 y dels magnífichs jurats.

Jacintet: Home de poch esperit
 eres, Sonsoro. No sabs
 que vull cantar unes coples
 y al cor havem de pujar?

Sonsoret: De nostra conversació,
 bé pense que se'n riuran.

Jacintet: Sols les dones bachilleres
 poden fer tal desbarat.
 Però, yo me'n rich de totes.

Sonsoret: Rigam-nos los dos.

[p. 730] *Los dos:* A, a, a!

Jacintet: Mira com rihuen les boves!
 Y els hòmens fan altre tant.

Sonsoret: Pues home, si és nit de folga,
 riguen pels quatre costats.
 Y digues-me les copletes
 que dius tu que vols cantar

Jacintet: Ya van a punta de solfa
 y tu també has de ajudar.

Sonsoret: De bona gana ho faré.

Jacintet: Cuydado, que entra el compàs.

(*Cantan*)

Jesús, lo bon Jesuset,
 que de fret estau plorant,
 no ploreu, videta mia,
 yo os daré per a abrigar
 la capa de mantellina
 que ya la tinch al batà. /
 Escoltau les mazes
 que ya van rodant:
 tapatatap, tapatatap

¹⁵⁶ Per tombs.

Sonsoret: (Canta)

Yo os donaré un llansolet
 que tot és de bri triat
 y ma mare el fa texir,
 que és com una neu de blanch.
 Escoltau, bon Jesuset,
 que ara lo estan treballant,
 que fa el teixidor
 de peus y de mans:
 rich, rich, rich, tracatrach.

Jacinet:

Yo os daré un matalafet
 per a que estigau més bla,
 que no és decent que en la palla
 estiga un rey celestial.
 Pues, a fe, que ya la llana
 [p. 731] van a pressa treballant,
 que ya la vareta,
 de assí, se ou chillar:
 sip, tap, sip, tap, sip, tap.

Sonsoret:

Yo os donaré un coixinet
 tot de plometes de aus,
 que així podreu, bon Jesús,
 recostar millor lo cap.
 La funda és de cabretilla¹⁵⁷
 triada de bona mà.
 Callau, que ya oïxch
 la¹⁵⁸ estan estovant:
 tup, tup, tup, tap, tap, tap.

Jacinet:

A la senyora Maria,
 vostra mare virginal,
 li daré mel y manteca
 per a que os vaja enconant,¹⁵⁹ /
 pues sabreu triar lo bo
 y reprovar tot lo mal.
 Que de esta alegria

¹⁵⁷ “Pell de cabrit o d'anyell adobada i finament preparada per fabricar guants i altres peces fines” (DCVB).

¹⁵⁸ A l'original: *le*.

¹⁵⁹ “Posar mel o altra cosa suau en el paladar d'un nou-nat per fer-li prendre el gust de mamar” (DCVB).

los cruixidors fan:
quirritrich, quirritrich,
carratrach, carratrach.

Sonsoret:

A vòstron pare Juseph,
yo també li vull donar
un sombrero de castor
que encara no està acabat.
Però ya lo està enfortint,
donant-li banys, lo oficial.
De assí estich ohint
que està esbufegant:¹⁶⁰
fu, fu, fu, tap, tap, tap.

Jacinet: És cert que ham cantat, Sonsoret.
tant bé com uns papagalls,
[p. 732] que, si anam a les matines,
han de quedar abovats,
no sols los que estan desperts,
si també quants dormiran.

Sonsoret: Home, los que estan dormint
són lo mateix que uns bustachs.
Y, així, no ho podran oyr.

Jacinet: Ahí està la habilitat!

Sonsoret: Pues home, anem-nos-ne a pressa,
a ajudar a l'escolà
a repicar a matines,
que les nou no tardaran.
Però, ya toca el relonge!

Jacinet: Pues anem al campanar.

FIN

[XV]

[p. 733] *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XIX.*

Estrivillo

Veniu, caminem,
pastorets, a pressa!
Veniu, caminem,
camí de Belem.

Coplas

¹⁶⁰ Bufar.

1. El àngel ha dit
que anem al portal,
que ha parit la Verge
un chich celestial.
Per nòstron Messies,
luego lo adoram.
Veniu, caminem, etc.

2. És del Pare Etern
lo Fill molt amat,
que per a salvar-nos
al món ha baixat.
Pues lo desitjam,
és just lo busquem.
Veniu, etc.

3. Juseph, lo vellet,
y els àngels del cel
li fan companyia.
En un pesebret
diu que el toparem.
Veniu, etc.

4. Si lo bon Jesús
està tan pobret
que no té camissa
ni cap bolqueret,
anem ans que es gele,
que allí el vestirem.
Veniu, etc.

5. El que és rey del cel
y ver Fill de Déu
està despullat
al fret, gel y neu,
per a què els pobres
així ens consolem.
Veniu, etc.

6. Cada hu li porte,
segons son poder,
recentals y roba,
que no vol diner:
al pare y la mare
tots li donarem.
Veniu, etc.

FIN

[XVI]

[p. 736]

Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXII.

Veniu al portal,
 pastors del Belem!
 Mirau lo que os dich,
 que està el rey del cel
 y la terra!
 Veniu, veniu!

(Representando)

Pues si és eixe, senyor àngel,
 diga-m' o més clar a mi,
 que só un poch baix de devant,
 segons lo meu amo diu.

(Canta)

La Verge sagrada,
 Maria, sa mare,
 allí lo ha parit
 y los àngels li canten
 la glòria
 de mil en mil.

(Representa)

A fe de bon dormilló,
 que ya me n'anava al llit.
 Contem de aqueixes cosetes,
 encara que són un beguí. /

(Canta)

Este és lo Mesies
 promés de la lley,
 que ve a redemir
 als que estan en aquest món
 catus, catus.

(Representa)

Pues si és frare mercenari,
 yo també só capuchí,
 perquè no tinch cap diner
 per a rifar esta nit.

(Canta)

Anau-lo a adorar
 ab tota alegria,
 a este sol diví
 que és un chich de perles
 y or, garrit, garrit!

(Representa)

Tant apreta, senyor àngel,
 que em fa creure lo que diu
 y així me'n vaig com un home
 a posar-me els borseguins.

FIN

[XVII]

[p. 738] *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXIV.*

Digau-me bon Jesús,
 a què veniu al món,
 que os tractaran molt mal,
 per no conèixer vós.

Estrivillo

A redemir-nos
 veniu, bon chiquet,
 de aquella llarga,
 oscura pressó
 en què el pecat
 de Adam y de Eva
 nos va posar
 cadenes al coll.

Pues vaga de festa!
 Los músichs del cor
 y les campanetes
 totes al bol!
 Dich, dinch, donch, donch!

Vós sou lo Messies
 vós nostre salvador,
 que el amor que ens teniu
 és tot una passió.

Estrivillo

Presto es vorà
 per les obres lo efecte

dant vostra sanch /
 en la circuncissió,
 pues que veniu
 tant ple de misteris
 que sou de gràcies
 un pou sense sol.

Pues vaja de festa! etc.

Si vós sou Déu y home,
 amo del cel y tot,
 com veniu tant pobret
 que ens donau compassió?

Estrivillo

A redemir-nos veniu, etc.

Per Déu vos adoram
 y per nostre Senyor,
 que os demanam la glòria
 y eterna salvació.

Estrivillo

Presto es vorà
 per les obres lo efecte,
 dant, etc.

FIN

[XVIII]

[p. 739]
*Nochebuena*¹⁶¹

Diálogo seriojocoso para en los maytines de

Concurren

Un valenciano
Un francés

Valenciano: Monsiuret, veniu assí.
 De quin vilatge sou vós?

¹⁶¹ En aquest diàleg Gassulla fa parlar a un francès en un barrejat de llengües –entre el francès, el català i el castellà, amb tocs d’italià i tot–, que havia de provocar les rialles dels qui escoltaven. Cal recordar que, per la Guerra de Successió –acabada en terres catalanes el 1714–, la població devia estar més o menys familiaritzada amb gent que parlava aquella llengua. Encara, havia de ser llengua de la cort, des de l’entronització de Felip d’Anjou. No comente cada paraula afrancesada –en castellà o català–, per no fer notes sense massa utilitat i perquè, per altra banda, els jocs lingüístics de Gassulla són fàcilment comprensibles.

Francés: Mon payre ni és de Saboya,
 ma mayre del Piamont.
 Yo ni soy mardiu de França,
 votre obeissant servitor.

Valenciano: Pareix sabeu cortesia.

Francés: E, una pioca, mi senyor.

Valenciano: Pues, a què veniu a Espanya,
 digau-me, lo bon layró!

Francés: E, per açò de l'argent
 que ni alegra mucho el cor.

Valenciano: Y quin ofici teniu?

Francés: Yo ni soy escurapous.¹⁶²

Valenciano: Pues, a fe que en esta terra
 podràs guanyar molts doblons
 y arplegar en un any
 menys onze diners, un sou.
 No tens altra habilitat?

Francés: De este modo os ni responch: /
 (*Toca el silvato de castrar*)

Valenciano: En eixe ofici, al Gran Turch,¹⁶³
 que assí no se ussa tampoch.
 A fe, si no teniu altre,
 que haureu de rascar lo tos.
 Y el argent que vós buscau...
 ...fareu prou de topar plom!

Francés: Tambièn ni tengo otro oficio
 que ni és de los mejors.

Valenciano: Y qual és?

Francés: E, per ma fe...
 no ni sabe en español
 como si podí llamar...
 Atended-ni, què fas yo... (*Haze el amolador*)

Valenciano: Pues molt bé te has explicat,
 de què eres esmolador.
 Y sàpies, perquè te alegres,
 que et daré faena yo,
 per a guanyar mig diner
 si vols esmolar un tros
 de ganivet rovellat.

[p. 740] *Francés*: Monsiur, esso no si pot,
 pus ya ni ve su mercé
 que ne ni ay para un glob
 de la triaca¹⁶⁴ di forza
 que si fa en Benicarló.

Valenciano: Bé pots tornar-te'n a Fransa,

¹⁶² Persona encarregada de netejar els pous d'aigua (*DCVB*).

¹⁶³ Sobirà de l'Imperi Otomà, en la denominació clàssica.

¹⁶⁴ Triaga: "Antídoto que s'usava antigament, compost d'un gran nombre d'ingredients i aplicat principalment a guarir mossegades d'animals verinosos" (*DCVB*).

si no balles a altro so,
pues és cert que entre la cendra
se te han caygut tots los ous.

Francés: E, mardiu que yo ni tení
más habilitats que un gos:
soy oficié di palletes,
ni soy muy buen bevedor,
ni sé encadenar rosayres,
poner cabus als cordons,
ni soy mestru martinayre,
que ni vale más que tot.

Valenciano: Parla, bugre! Si això sabs,
sabràs més que no un dotor.
Y en dos dies estàs rich
com un macho de retorn.
Ahí baix y à un martinet,
que molts dies ha que dorm,
y la ganància és segura,
pues sabràs que en este lloch
y à calderers a bagueta.¹⁶⁵

Francés: E, per ma fué, mi senyor,
ni gastarán mucho arambre?

Valenciano: Tot lo aram és de bastó. /

Francés: Tambièn ni soy cedazerú.

Valenciano: Cedazos se'n gasten molts
en este poble; que, a fe,
va el cedazet com lo torn.

Francés: E, mosiur, a tuti ple
la fortuna me ni vol
que tení de trebaxar
en avanti com le mort.

Valenciano: Dignes-me quina caixeta
és la que portes al coll?

Francés: Ha, mon Diu! Cose galane
e garride que ni són
tuti li mundi por dentru:
il papa, il imperator,
il rué de Espagnia, di Fransa,
il Gran Turco, el Gran Mogor¹⁶⁶
e tutti los rués dil mundo,
les princes e los signiors
e mardiu, pur non cansarus,
tutti lis nobles mayssons.

Valenciano: Obriu, vejам lo que y à. (*Abre*)

Francés: E, aquí ne veredes vós
la signiora Catharina,
que ni bota pa en lo forn,

¹⁶⁵ Expressió que sembla voler dir que “n’hi ha molts, de calderers.”

¹⁶⁶ El Gran Mogol, emperador dels d’aquella ètnia, en denominació clàssica.

e la signiora Quitèria,
 tavernera de primor,
 que ni bota aygua en lo vi
 sens mas conciència que un lop.
 Lu sastru, lu laurador
 e todus los oficiés
 que ni trabaxan de cor.

[p. 740] *Valenciano*: Pues te faltan moltes cosses

Francés: E, què falta?

Valenciano: Los sabochs
 que estan sentats en los banchs,
 pues, per bambar assí al cor
 no miren, que estan de espatles,
 aixina, a l'altar major.

Francés: Per ma fué, ni són cuquins!
 Cavalier, tenets rahó.

Valenciano: Digau-me, bon gavachet,
 no porteu algo curios
 que siga cosa de veure?

Francés: Sabets què ni porto yo?
 Mas no ni volí amostrar,
 porque me ni costa molt,
 pus és la más bella cosa
 que ni tiene todo il món.
 Mi signior, a fe de Diu,
 volets veyre? Mas mi dol
 no lo vejats: Lo Belem
 de Jesús, petit garciu.

Valenciano: Monsiuret, pues esta nit
 és lo día que ve al món,
 comenzau a amostrar-lo,
 fent de tot ostentació.

Francés: E, pas mi plau de servirus,
 mirad ni el portal radiun.
 Allí ne vets la palissa,
 allí la mula e le bou,
 que ni par que està bufant.
 E san Joseph de plantón. /
 Madama vierge Maria
 feyta un ramellet de flors;
 mas con ne son payre e mayre
 ni estan revestits de goix.
 Vet alí le payre etern
 assistint-ni a la funció.
 No ni vets en lo pessebre
 a nòstron Diu e Signior?
 Pareix ni tinga fam
 lo chiquet. Oyd-ni vós:
 “Çopetes.”

Valenciano: Çopetes diu.

Francés: Bon vin de Benicarló,
que no ni sentirà el fret.
Neni, neni, ni fa a tot.

Valenciano: Ya la vista se ha acabat.

Francés: Agardad-ni un autre poch.
Allí ni van a adorar
de rodillas los pastors
que ni tocan castanyolas,
no las oÿts?

Valenciano: No les oig.

Francés: E, mardiu, no las oÿts?
Pus sabets que yo tampoch!
Li ni porten recentals:
Be, be... Oÿts com belen?¹⁶⁷

Valenciano: Lo bou
me pareix que he oÿt bramar.

Francés: No hau vist que ni bele yo?
Allí ni vénen los magus
a fer-ni l'adoració,
camellos e dromedarios
e les les criados de honor.

[p. 741] La estrella más relluenta,
que ni par un autres sol!
No ni vets tota la biulla?

Valenciano: No els atine.

Francés: E, yo tampoch!
Pus escuchad-ni als àngels
com canten re, mi, fa, sol,
la glòria in excelsis Deo,
los violins e baixons,
guitarres e chirimies.

Valenciano: Pareix te n'ixes del so.

Francés: Què no los oÿts, monsiur?
Mas ara verets ballar
a na Gila, a Peyre Anton
e yo ni tinch de cantar.
Escuchad-ni la canción.

(Canta)

Pus le petit garciu naix
en aquesta bella nit
todo el mundo en alegría
se ni debe convertir.

Aré peripató!¹⁶⁸

¹⁶⁷ A l'original: *belem*.

¹⁶⁸ Aquests mots ens resulten incomprensibles. Tanmateix, vista l'afecció de Gassulla als jocs d'onomatopeies i als contrafets lingüístics, potser imita mots en francès.

Baylemos-ne de bon cor
e lo diablo ni esté trist,
que rebiente de plorar
en los inferns le cuquí.

Aré peripató!

Paz en la tierra a los hombres,
en lo ciel la glòria a Diu,
a los pobres bonas festes
que no hi falte bon vi.

Aré peripató!

Bien pueden todas las bruxas
apretar-ni ya a fugir,
que el pan de missa del gal
les pondrá en un celemín.

Aré peripató!

Los pastors de las muntanyas
todos fan le bal radun;¹⁶⁹
Gila toca la saruta
e Pascal le tamborun.

Aré peripató!

Pus ni sets le Salvador
e del Payre Etern le Fil,
sigats ben vengut al món,
pus a salvarnos venits.

Valenciano: Has cantat, bon monsiuret,
tan suau com un rosí...
...-nyol, -nyol, que tinch eixanglot¹⁷⁰
y no t'o podia dir.
Lo que en paga te aconsello
és que vages a dormir
dalt en lo cap de la Tosa,
que toparàs un bon llit
[p. 742] ab la flazada del cel;
los matalafs y coixins,
tots són de pedra picada.
Francés: E, ne ay taberna alí?
Valenciano: Un rey y reyna encantats

¹⁶⁹ Ball redó.

¹⁷⁰ Variant faormal de sanglot o singlot (DCVB).

toparàs que donen vi,
 com te poses cara al vent
 y sàpies la boca obrir.
 Y si portes carabaza,
 també la faran umplir.

Francés: De esta vez me ni emborracho.

Monsiur, tingats bona nit,
 que los rués ni agardaran
 e no ay què fayre aquí. /

Valenciano: Gavachet,¹⁷¹ ves en bon hora
 y recorda't del que et dich.

Francés: Yo ni tení gran memòria
 e podets creher de mi
 que ne iré drecho a la Tosa
 com a la cuba el mosquit.

Valenciano: Acomoda't la balona,¹⁷²
 que no erres lo camí
 y Déu te done ventura,
 que ya no tinch més que dir.

FIN

[XIX]

[p. 747] *Letra [al Nacimiento, para en la Nochebuena]. XVIII.*

Donem a Satanàs una sotana,
 carrant-li de importància la badana;¹⁷³
 pues naix lo salvador en esta nit,
 esclate lo dimoni lleganyós,
 coa de mico, cara de mona, morro de porch.

Rebente lo banyeta de garrofa
 y tot lo món ne fassa escarni y mofa,
 pues ya li té la Verge el cap trencat
 y trau set pams de llengua lo tinyós.
 Nas de corneta, bigots de farda,¹⁷⁴ ulls de renoch.

Per obra del sagrat Esperit Sant,
 parix Maria, Verge, al bell infant,
 quedant de gràcia plena, intacta y pura,
 a pesar de l'infern y lo dragó,
 pota de gall, aranya de estable y gos ronyós./

De veure al Jesuset en lo pesebre,

¹⁷¹ Forma tradicional valenciana d'anomenar, despectivament, els francesos.

¹⁷² Valona. Peça de roba.

¹⁷³ "Davantal de pell que porten els sabaters i els ferrers per treballar (Morella)" (DCVB).

¹⁷⁴ Esquirol, a Benassal i Cinctorres, segons el DCVB.

plora lo macho de andes all y pebre.
 Pues vaga a son corral en hora mala
 y pague son pecat en lo etern foch.
 Bèstia maldita, cama de burro, bugre pollós.

A cozes y cornades bou y mula
 lo llansen a pastura entre la dula,
 que menge sargantanes y alacrans
 y esclate hasta dexiar-se el nuch del coll.
 Ventre de sapo, dens de barraco,¹⁷⁵ cap de musol.

Pues donen-los tot hom y tota dona
 a Maria y Juseph la enhorabona.
 Canten los àngels la glòria en les altures,
 pau en los hòmens hui per tot lo món.
 Festes en gràcia, bones gallicasques,¹⁷⁶ tarrons!

FIN

[XX]

[p. 750] *Diálogo seriojocoso para en los maytines de Nochebuena*

Concurren

Albadalet
Bellviuret

Albadalet: Belviuret, què y à de nou?

Bellviuret: Què y ha de haver? Que esta nit
 és la rifa dels tarrons
 y estich fet un san Paulí.

Albadalet: Pues home, las llaseretes
 no et són de ningun profit?

Bellviuret: Home, el cor me plora sanch
 de contar-ho. Malaït
 siga el diable! Albadalet,
 sabràs que al dia de huy
 no y à consciència en la gent,
 pues, segons yo discurrixo,
 ya se la han jugada al buf,¹⁷⁷
 des de el major al més chich,
 y està ple de furtànets,¹⁷⁸

¹⁷⁵ Castellanisme de *berraco*.

¹⁷⁶ Deu tractar-se d'una mena de dolç, si tenim en compte el context en què apareix. Per altra banda, el mot *casca* és definit al *DCVB* com "espècie de coca circular foradada en el centre, feta de pasta ensucrada i untada d'ou (Morella, Cast., Val., Lliria, Gandia, Mall., Men.)."

¹⁷⁷ "Carta de joc que val alguns punts i pot dominar altres cartes" (*DCVB*)

¹⁷⁸ Furta ànees.

pues sols me n'han deixat cinch.

Albadalet: Home, pues en totes eixes,
tant mal te diu lo naÿp,
que en elles no has cazat res?

Bellviuret: Home, més mal no pot dir,
perquè sempre fas en blanch /
y si a cas caso algun frit,
així com arribo a cassa
se tornen mals espirts,
pues chiulen en la borchaca¹⁷⁹
y, al mateix temps, vet ahí!,
que ya em tenen descubert
y ma mare luego em diu:
“Trau la caza.” Y no replico.
Albadalet, què te'n rius?

Albadalet: Home, no me n'he de riure?
Yo no sé gens de llegir,
però, per a aqueixes cosses,
sé escriure en grech y llatí,
pues, si peixco res de caza
a la vesprada, o quant vinch,
ans de arribar-los a cassa,
la boseta fa dinch-dinch.
Pues en casa, les senyores,
estich llest y conduhit.

Bellviuret: Home, ay! Enteniment
que tens! Me has aturdit!
Si yo sabera eixa lletra
no estiguera com estich,
[p. 751] perdut y sense cabal
y més de quatre sospirs
me ha de costar esta feta.

Albadalet: Consola't, Bellviure, amich,
que Pep de Xulve, el cabrero,
va per lo mateix camí,
que el estudiant lo altre dia
lo¹⁸⁰ examinà de beguí,
pues li va peixcar al buf,
sens alenar ni escupir,
lo cabal, y, si fos seu,
les esquelles y cabrius.¹⁸¹

Bellviuret: Home, fortunes del món!
Dixem-nos de discurrir,
pues que ya no té remey.
Digues-me com te va, chich,
ara en lo teu ganadet?

¹⁷⁹ Forma dialectal de *butxaca*.

¹⁸⁰ A l'original: *le*.

¹⁸¹ Cabrum, a Morella i zones pròximes, segons el *DCVB*.

Albadalet: Tinch gran falta de un mostí.¹⁸²

Bellviuret: Per ara no és menester,
pues podem segurs dormir
sens cuydado de raboses,
perquè han possat entredit
al ganado y tant sols mengen
gallinetes y pius-pius.¹⁸³

Albadalet: Pensen estar en Nadal...

Home, si és com tu dius,
perillen moltes gallines.

Bellviuret: No sabs lo que ha succehit? /

Albadalet: Conta-m'o, que no sé res.

Bellviuret: Yo te diré, fil per fil,
que és cas de possar-se'n dol
y fer huyt dies de llit.

La senyora raboseta
va vindre cota una nit
y al pati de les senyores
feu ballar los matachins¹⁸⁴

a dos dotzenes de polls
y a la lloca ab gran delit.

Als de Batista Albalat
los feu fer lo cuchichí
y les miches de ma mare
feren lo saltamartí.¹⁸⁵

Albadalet: Home, que això és cossa grossa.

Bellviuret: Encara no ho sabs tu mich,
perquè a Thomasa de Roda,
a Gertrudis, y altres mil,
a Bàrbera de Thomàs,
a totes les feu ganyir.¹⁸⁶

Albadalet: Gran bulleta y degué haver!

Bellviuret: No en parlem, que molts cuixins

de les plomes poden fer.

Y si tu oyses los crits
y les llàstimes de totes,
te hagueres fet capuchí.

Y sabràs, si no só frare,
que no se'n falten dos dits.

Los extrems foren de veure!

[p. 752] *Albadalet*: Ventura tens, que els has vists!

Yo pagara un bon diner
o un almut de garrofins.

¹⁸² Raça de gos de defensa i guarda dels ramats.

¹⁸³ Onomatopeia per referir-se als pollets.

¹⁸⁴ Al diccionari de Martí Gadea apareix "matagins," amb significat de *mata-set*: "Bravejador, que pretén de tupar tothom o de guanyar sempre en les baralles" (*DCVB*). Ací, però, sembla fer referència a algun tipus de dansa.

¹⁸⁵ Llagosta.

¹⁸⁶ "Queixar-se plorant insistentment," al Maestrat, segons el *DCVB*.

Mes, entre tantes rahons
pareix que ya va acudint
a matines tanta gent;
y és cas també, de assistir
los primers los pastorets,
que ells foren, segons se diu,
los que anaven a adorar
al Jesuset, que tal nit
va nàixer en un pessebre
y va vindre a redemir
a tot lo gènere humà.
Y així, anem ara a oyr
lo que li canten al cor,
pues los treballs que tenim,
si el bon Jesús no els remedia,
pararem en traure nius.

Bellviuret: Baldament¹⁸⁷ tinguéssiem ara
un miller de reys pitits
y era fer al recién nat
uns gaspachos ab confits.

Albadalet: Yo crech que bé en mengariem
tots quants ara estan ohint,
encara que y remesclassen /
deu dotzenes de perdius.

Bellviuret: Mira què boques que obren;
traza tenen de galdir
lo cor y la sacristia
ab la espasa del sofí.
Home, pues no té remey,
anem demà de matí
a donar les bones festes.
Sempre ne traure'm algun pich
o pelada.

Albadalet: Mala llana!
Lo arguilando és poch profit,
pues les dones se han tornat
anous gúbies en cofí.¹⁸⁸

Bellviuret: Pues home, lo Jesuset
que ens console a tots los chichs
y ens done a tots bones festes
des de el principi hasta el fi.

¹⁸⁷ Al *DCVB* es pot llegir: “adv. per expressar desig que succeeixi una cosa; equival a ‘així fos!’, ‘tant de bo!’.”

¹⁸⁸ “Mena de senalla planera d'espart que serveix per a contenir figues, panses, peix o altra cosa,” al Maestrat, entre altres llocs (*DCVB*).

[XXI]

[p. 754] *Letra al Nacimiento, para en la Nochebuena. XXXII.*

Patatam, patatum, patatam,
 que el chiquet diu que té fam!
 Patatum, patatam, patatum,
 que esta festa no és de fum,
 sinó de molt resplandor,
 perquè naix lo salvador,
 fill de la Verge Maria.
 Alegrem-lo en este dia,
 tocant los rosinyolets.
 Què no tocau, pastorets?

(Toquen rosinyols)

Tirolà, tirolí, tirolà,
 lo chiquet plorant està!
 Torilí, tirolà, tirolí,
 dau-li sopetes en vi,
 perquè tremola de fret.
 Portau-li un recentalet
 que per nostre amor ho fa
 y molt bé ens ho pagarà,
 si li feu unes sopetes
 al so de les castanyetes.

(Toquen castanyetes) /

Catacrayx, catacryx, catacrayx,
 que la rifa cha¹⁸⁹ va al bayx;
 catacryx, catacrayx, catacryx,
 y un pa de tarrons no ix,
 per a dar-lo al bon Jesús,
 que no ne ha menjat may pus
 y lo dolz li ha de agradar,
 que els ditets se ha de chuplar.¹⁹⁰
 Toquen, pues, les flahutetes,
 perquè no fasa botetes.

(Toquen flahutes)

Quitiqué, quitiquà, quitiqué,
 que el chich a salvar-nos ve.
 Quitiquà, quitiqué, quitiquà,
 la salud nos porta ya,

¹⁸⁹ Llegiu: *ja*.

¹⁹⁰ Variant valenciana de *xuclar*.

perquè és celestial dotor.
 Y així, per tan gran favor,
 la benvenguda donem
 y en ell nos regosigem
 en aqueste portalet
 y toquen lo tabalet.

(Toque lo tabalet)

FIN

[XXII]

[p. 757] *Letra al Nacimiento, para la Nochebuena. XXXV*

1. Pues lo Jesuset plora,
 procurau-lo entretenir.
 Feu-li festes cada qual
 y tingau conte si es riu.
 Maule lo gat: maho, maho;
 y lo gall: quiquiriquí;
 la guatleta: blat claret;
 y puf, puf lladre el mostí.

2. Los animallets se folguen
 de què naixca aqueste chich,
 pues que los irracionals
 tots lo volen divertir.
 Brama lo bou: mu, mu, mu;
 lo rosinet: hi, hi, hi;
 la burreta: a, a, a;
 y la lloca y polls: piu, piu.

3. Al veure que el recién nat
 es del Pare Etern lo Fill
 y lo Messies promés,
 també volen concurrir
 la granota: rach, rach, rach;
 perpered, lo francolí;
 la raboseta: gue, gue;
 y lo gorrió: chui, chiu. /

4. Com naix tan hermós y bell,
 més que tots los serafins,
 rey dels cels y de la terra,
 tots se alegren repetir.
 Lo borreguet fa: be, be, be;
 y lo tort cante: tit, tit.
 També lo corp diu: cras, cras;
 cutcurrut, la perduu.

5. La enhorabona li donen
a sa mare grans y chichs,
y al bon pare, sent Juseph,
van entonat agrayts.
Lo borinot fa: bum, bum;
put, put, la puput diu;
lo cuquello fa: cu, cuch;
rich, rich, rich, cante lo grill.

6. Vacha al diable lo dimoni
y esclate de mig a mig,
pues per Déu que se ha fet home
jamay pus ha de ganyir.
Y així els hòmens, molt alegres,
ab cor entegre li solfejen,
entonant-li el ut, re, mi.

FIN

5. Apèndixs

Apèndix I

A los bienaventurados de quienes se haze mención en este libro.

Señor omnipotente y sacramentado, sagrada reyna de la celeste corte y especiales santos de cuyos merezidos eloquios hazen avisados conceptos. A los sagrados pies de vuestra protección sacrifico los toscos dissenos de mi rústica mussa, para que, si mi devota alma en los caracteres de este libro no mereziese algún resquicio de atención, quede apoyada de vuestro soberano amparo. Pero si fuere digna de castigo, para que pongáys pie sobre el volumen, a que nadie le abra, y queden sepultados los desdisertos de mi talento limitado. Sólo os suplico graduéys en vuestra aceptación mis deseos de vuestras justas alabanzas, con el amparo de vuestra innegable abogacía, a quien apella mi senzillez, creyendo de vuestras piedades el indulto que solicito, con muchos auxilios de la divina gracia, para que en vuestra compañía alabe a Dios en los cielos. Amén.

Apèndix II

Al lector.

Lector: Poco cuydado me induce el que seas criminal o piadoso, si acaso llegaren a tus manos estas mis varias poesías, que manifiesto con el título de *Pensil celeste de flores*, las que fueron cultivadas con la sazón y riego de la ociosidad. No me disculpo, ni menos pido perdón, a tu alvedrío, porque, de lo que hize voluntario, no es razón retracte el gusto. Dirás de bien o mal lo que te parezca, pues no soy cerrajero para poner candados a tu boca. Y pues, lo que me pudieres dar de barato, yo te lo absuelvo, y estimo no passes cuydado de nada, porque no le tengo de ti, sinó que como a próximo te desseo toda felicidad y Christo con todos. Vale.

Obres citades

- Aguilar Piñal, Francisco. *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII*. Madrid: Instituto Miguel de Cervantes, 1981. Vol. IV.
- Cabra Martorell, Enric. *Presa de Menorca*. Maó: Institut d'Estudis Menorquins, 1989.
- Dolz, Manuel. "Diálogos y villancicos serios y seriojocosos para la Nochebuena de Navidad, en valenciano. De l'obra *Pensil celeste de flores*, de Carlos Gazulla d'Ursino." *Boletín de amigos de Morella y su comarca* 16 (1998): 103-148.
- Dixon, Víctor. "Otra comedia desconocida de Lope de Vega: *El caballero del Sacramento*." Dins Eugenio Bustos Tovar coord. *Actas del cuarto Congreso Internacional de Hispanistas*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1982. I: 393-404
- Eixarc, J. "El molí Matalí. III." Dins *El Forcall. Trabajos históricos, 1966-1993*. El Forcall: Ajuntament del Forcall, 1994. 131-133.
- Escartí, Vicent Josep. "Literatura del Barroc a València." Dins Vicent J. Escartí & Josep E. Estrela eds. *Cabanilles i el Barroc valencià*. València: Saó, 1999. 15-26.
- . "Unes reflexions sobre la poesia del Barroc en valencià." Dins Vicent J. Escartí ed. *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004. 177-192.
- . "Escrits valencians del barroc: textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia." *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. I: 17-42.
- . *El Diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*. València: Fundació Bancaixa, 2007.
- . *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian Cultures (15th-19th c.)*. Santa Bárbara/Ciudad de México: Publications of eHumanista, 2012.
- Ferrando, Antoni. "La literatura popularista al País Valencià durant la Decadència." Dins Rafael Alemany ed., *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Benidorm/Alacant: Universitat d'Alacant/Ajuntament de Benidorm, 1987. 55-74.
- . "Un poeta inèdit del Barroc valencià: Pere Jacint Morlà." Dins Carlos Romero & Rossend Arqués eds. *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*. Padova, Programma, 1994. 295-319
- . "L'obra literària de Pere Jacint Morlà (ca. 1600 - ca. 1656)." Dins Vicent J. Escartí ed. *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004. 161-176
- . "Una revisió crítica del Barroc valencià." *Caplletra* 52 (2012): 113-152.
- Ferrer Lluch, Manuel. *Carlos Gazulla de Ursino y su obra: Pensil celeste de flores (La cultura literariomusical de Morella y del Maestrazgo entre 1700 y 1730)*. Tesis doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1970.
- . *Carlos Gazulla de Ursino: su obra*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1976a.
- . "Los goixos de la sémola." *Millars* 3 (1976a): 154-179.
- Furió, Joan Maria "Els poemes valencians de Josep Vicent Ortí. Estudi i edició." *Caplletra* 31 (2001): 115-149.
- Gassulla d'Ursino, Carles. *Relación difusa, recopilada con varios metros de las fiestas sexcenales que la Ilustre Villa de Morella y sus individuos dedica a su Gran Patrona María Santísima de Vallivana en el sexenio de M.DCC.XXXVIII*. València: Joseph Estevan Dolç, 1739 [N'hi ha ed. facsímil: Morella, Ajuntament de Morella, 1993].

- Gil, Luis. "Mayans y la poesía latina." *Actas del Congreso Internacional sobre Gregorio Mayans. Valencia-Oliva, 6 al 8 de mayo de 1999*. València: Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, 1999. 141-171
- Gimeno Betí, Ll. *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura/Universitat Jaume I, 1994.
- . "Notícia d'un manuscrit castellonenc del segle XVIII sobre el comportament del bon cristià." *Arxiu de Textos Catalans Antics* 27 (2008): 481-491.
- . "Una aproximació lingüística al catecisme de mossèn Francesc Selma (1712)." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 86 (2011): 135-152.
- Gomis Corell, Joan Carles. "Música, poesia i imatge al servei de la religiositat: els goigs en la tradició cultural valenciana." *Scripta* 1 (2013): 212-239.
- Hernández, J. M., M. Grau, M. Milian, E. Segura, A. Querol & P. Pons. *Los sexenios de Morella*. Morella: Amigos de Morella y su comarca, 1970.
- Laird, Paul & José Luis Palacios Garoz. "La diseminación del villancico valenciano del siglo XVIII." *Revista de Musicología* 20, 1 (1997): 361-372.
- Mahiques i Climent, Joan. "El Somni de l'infern de Pere Jacint Morlà i la tradició satírica en el barroc." *Estudis Romànics* 27 (2005): 162-174.
- Martí Mestre, Joaquim. "Un col·loqui valencià del segle XVII." *Caplletra* 9 (1990): 129-145.
- . "Els col·loquis valencians." Dins Vicent J. Escartí ed. *Escriptors valencians de l'edat moderna*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004. 193-211.
- Mas i Vives, Joan. "Els mites autòctons en el teatre català dels segles XVI-XVIII." *Revista de Menorca* 1 (1990): 45-60
- Milian Mestre, Manuel. "Manuel Milián Boix, vida y empeño de un investigador." Dins *Homenaje a mosén Milián*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1987. 95-119.
- Memòria 2004. Consell Valencià de Cultura*. València: Generalitat Valenciana, 2005. <http://cvc.gva.es/archivos/Mem%C3%B2riaCVC2004.pdf>
- Morlà, Pere Jacint. *Poesies i col·loquis*. Antoni Ferrando ed. València: Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1995.
- Palacios Garoz, José Luis. "Guinovart, Cabanilles, pradas i Vidal: Un camí en la música barroca valenciana." Dins Vicent J. Escartí & Josep E. Estrela eds. *Cabanilles i el Barroc valencià*. València: Saó, 1999. 69-86.
- Penya, Narcís Feliu de la. *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos y famosos hechos de la nación catalana*. Barcelona: Josep Llopis, 1709. Vol. III.
- Porcar, Pere Joan. Josep Lozano ed. *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585-1629)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2012.
- Querol, Enric. *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006a.
- . "Una 'obra recuperada' i altres notícies sobre Pere Vicent Zabata, poeta santmatevà." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 82 (2006b): 411-421.
- . "Poetes i militars al Maestrat i els Ports a la Guerra de Successió." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 87 (2011): 489-504.
- Quintana i Torres, Antoni. *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Catarroja/Barcelona: Afers, 1998.
- Romeu, Josep "Poesies en català del Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII." (I) *Els Marges* 14 (1978): 97-111; (II) *Els Marges* 16 (1979): 65-92.
- Rodríguez Quadros, Evangelina. "Lo dibuja, lo pinta, escribe y nota: lo efímero y lo permanente de la fiesta barroca." Carles Gassulla d'Ursino. *Relación difusa*,

- recopilada con varios metros de las fiestas sexcenales que la Ilustre Villa de Morella y sus individuos dedica a su Gran Patrona María Santísima de Vallivana en el sexenio de M.DCC.XXXVIII.* Valencia: Joseph Estevan Dolç, 1739. [Ed. Facsímil. Morella: Ajuntament de Morella, 1993]
- Ripollés, Vicente: *El villancico i la cantata del segle XVIII a València.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans/Biblioteca de Catalunya, 1935.
- Rosa Montagut, Marian. "Música barroca en la catedral de Tortosa: villancicos a la virgen de la Cinta de Josep Escorihuela." *Recerca* 12 (2008): 161-194.
- Rossich, Albert coord. *Panorama crític de la literatura catalana.* Barcelona: Vicens Vives, 2011. Vol. IV.
- Rossich, Albert & Pep Valsalobre. *Poesia catalana del barroc. Antologia.* Girona: Vitel·la, 2006.
- . *Literatura catalana moderna (siglos XVI-XVIII).* Madrid: Síntesis, 2011.
- Rodríguez, Josep. *Biblioteca valentina.* València: Josep Tomàs Lucas, 1747.
- Sansano, Gabriel. "El Col·loqui per a la festa de Nostra Senyora de la Esperanza en lo any 1730..., un exemple de contrafactum. Estudi i edició." Dins Albert Rossich coord. *El teatre català dels orígens al segle XVIII.* Kassel: Edition Reichenberger, 2001. 371-389.
- Sarrió Rubio, Pilar. *Escritores valencianos de comedias del siglo XVII. Un ejemplo: Antonio Folch de Cardona.* València: Institució Alfons el Magnànim, 2010.
- Segura Barreda, Josep. *Morella y sus aldeas.* Morella: Imp. de F. Javier Soto, 1968. 2 vols.
- Serrano Morales, José Enrique. *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia.* València: Impremta de F. Doménech, 1898-1899.
- Teixidor i Bellvis, Vicent. *Repetida academia del Sol de Academias o de la Academia de Soles.* València: Joan Llorens Cabrera, 1659.
- Ximeno, Vicent. *Escritores del reyno de Valencia.* València: Josep Tomàs Lucas, 1747.